

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

Vjeran Brezak

CEZAROV JAVNI LIK PREMA SPISIMA IZ CEZAROVA KORPUSA

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Bruna Kuntić – Makvić

Komentor: doc. dr. sc. Siniša Bilić – Dujmušić

Zagreb

2018.

Sadržaj

1. PREDGOVOR	3
2. UVODNA RAZMATRANJA	5
2.1. Povijesni kontekst i Cezarovi motivi za stvaranje javnog lika	5
2.2. Cezarov <i>cursus honorum</i>	10
2.3. Izvori i literatura	13
3. CEZAROV PRISTUP	18
3.1. Vojska	18
3.2. Rimski narod.....	24
3.3. Milosrđe	27
▪ MILOSRĐE PREMA BARBARIMA	29
▪ MILOSRĐE PREMA RIMSKIM GRAĐANIMA	32
3.4. <i>Virtus</i>	34
4. REZULTAT CEZAROVE PROPAGANDE	39
5. SAŽETAK	40
SUMMARY	40
6. BIBLIOGRAFIJA	42
6.1. Kratice	42
6.2. Izdanja izvora i literatura.....	43
7. PRILOG	46
7.1. Odabrani ulomci iz Cezarovih Bilješki	46

1. Predgovor

Zamislite da čovjeku iz 19. stoljeća morate objasniti kako funkcionira televizor. Problem ne bi bio samo u riječi, nego i u shvaćanju kakav je to predmet. Ta kutija je vama, kao čovjeku druge polovine 20. i prve polovine 21. stoljeća sasvim normalan dio svakodnevice i točno znate čemu služi, što, zapravo, znači da niste niti utrenirani objašnjavati njezinu namjenu. Na neki način, dio je vas. Objašnjavanje pojma *virtus* bi jednom Rimljaninu bilo jednako teško. To se vidi i u izvorima, gdje ta riječ ne dobiva tretman drugačiji bilo od koje druge. Tim ju je teže razumjeti jer, zapravo, označava skup vrlina potrebnih da se dosegne ideal rimskog muškarca. Barem tako tumače moderna filologija i historiografija. No, kakav je onda to ideal? Odakle težnja za njime? Jesu li se Rimljani s njime rađali ili su ga postizali tijekom života? Veže li se uz djelovanje u ratne ili i u civilne svrhe? Može li pojedinac preuzeti *virtus* od nekoga drugoga ili je prenijeti na nj? S druge strane, kako Cezar, kao subjekt našeg proučavanja, stoji, djeluje, izgleda ili odgovara okvirima tog pojma? Bavi li se njime u svojim Bilješkama?

U uvodnom ću dijelu objasniti zametak političkog sukoba optimata i populara, koji je u konačnici Cezara i ponukao na kreiranje vlastita javna lika.¹ Razjasnit ćemo što Cezar čini da bi izgradio lik, kako to čini, zašto to čini, tko mu u tome pomaže, kako djeluje on, a kako njegovi protivnici. U potpoglavlju *Cezarov cursus honorum* ukratko ćemo se osvrnuti na uvriježeni obrazac slijeda časti u vremenu rimske Republike, ali kroz koncizan Cezarov životopis. Time ćemo vidjeti je li, kao rimski aristokrat, vršio magistrature propisnim redom i služio u vojsci, što čini preduvjet za ostvarenje sebe kao čovjeka od *virtus*.

Cezar javni lik jednim dijelom stvara preko svojih spisa.² U Bilješkama o Galskom i Građanskom ratu se nastoji prikazati pravednim, milosrdnim, nepravedno optuženim, miroljubivim i darežljivim. Stoga sam poglavlje o njegovom propagandnom djelovanju naslovio *CEZAROV PRISTUP*, gdje ćemo pokazati kakav je pristup Cezar iskazao prema *Vojsci*, *rimskom* narodu, raznim protivnicima prema kojima postupa odmjereno i blago, milostivo, dapače čak milosrdno svojim *Milosrđem* te pojmu *virtus*. Uz teorijske postavke, analizirat ćemo i upotrebu riječi *virtus* kroz narativ Galskog i Građanskog rata, kako bismo vidjeli pripisuje li Cezar tu vrlinu sebi i kome drugome. *Cezarovim pristupom* trebali bismo dobiti odgovor na glavno pitanje ove radnje: Je li Cezarova propaganda uspjela, a ako jest, kakav je javni lik kreirao?

---

¹ Na temeljitije kreiranje javnog lika od uobičajenog.

² O autorstvu pojedinih dijelova Cezarova korpusa vidi niže.

Gotovo svi relevantni odlomci su iz Galskog i Građanskog rata, a druge izvore spominjem samo radi usporedbe, posebice kad se jače razlikuju. Pokušat ću razjasniti nekoliko aspekata Cezarove propagande. Vidjet ćemo kojim se obrascima koristi kad piše o svojim postupcima prema vojsci, sugrađanima i prema neprijateljima. Jesu li ti ustaljeni obrasci spontani ili proračunato osmišljeni? Isto tako, zanima nas prešućuje li Cezar što. Ako je tome tako, s kojim ciljem to radi i kako to možemo objasniti?

I, na kraju jedna napomena. Većina korištene literature specijalizirana je za povijest kasne Republike, za rimsku vojsku ili za Cezarovu povijesnu ličnost. Andrew Riggsby bavi se galskim ratom, a Myles McDonnell konceptom *virtus*, ali niti oni ne analiziraju propagandne elemente Cezarova pisanja, barem ne u mjeri koju ova radnja zahtjeva. Ako bi se netko i dotakao Cezarova pisanja, to čini iz potpuno drugačijih kuteva i razloga, potpuno irelevantnih za moju temu. Zapravo, svi tvrde da je Cezar vršio propagandu, da je ona bila uspješna, ali nitko ne analizira i pokazuje na koji način on to radi. Stoga sam na latinskom izvukao relevantne primjere i čitatelju pružio kratak uvid u segmente od kojih se izgradnja lika sastoji. Ako je ova radnja zadovoljavajuća, bit će mi drago budem li ijednom studentu barem jednim dijelom pomogao da nešto nauči ili prepozna.

2. Uvodna razmatranja

1. POVIJESNI KONTEKST I CEZAROVİ MOTIVI ZA STVARANJE JAVNOG LIKA

Rimsko političko uređenje kasne Republike bilo je primjerenije malom gradu–državi, nego imperiju koji se polako, ali sigurno razgranavao preko tri kontinenta. U 1. stoljeću prije Krista taj zakržljali politički aparat nije mogao odgovarati na probleme koje donosi vlast nad tolikim područjem. Nestabilnosti uprave doprinijela je i jedna novina. Naime, među rimskom političkom elitom pojavile su se dvije struje. Jedna je u Senatu prevladavajuća konzervativna većina, a drugu struju čine daroviti pojedinci koji nastoje na promjenama (i kroz promjene nastoje napredovati). Da bi ih ostvarili, nužan im je preduvjet zaobilaženje Senata i izglasavanje zakona na narodnoj skupštini. Prve nazivamo optimatima, a potonje popularima. Optimati raspolažu bogatstvom i tradicijskim ugledom koji resi senatore, dok populari mogu raspolagati simpatijama svjetine, neki vojskom, a neki i novcem. Za razliku od optimata, nemaju jedinstven nastup, nego u svaki pokušaj promjene poretka svaki popular sobom donosi neku unikatnost (Cezar je, na primjer, pridobio svjetinu, ali je bio bez novca, dok mu ga Kras nije pozajmio). Za startne pozicije se i jedni i drugi bore određenim metodama.

Populari su metodološki sljednici braće Grakho, koji su uspostavili *modus operandi* kroz instrumentalizaciju svjetine. Bili su nasilni protivnici grupe koja je formirala većinu u Senatu i tijekom njihove borbe protiv ove najmoćnije institucije trebali su pomoć svakog saveznika kojega su mogli naći. Bilo je prirodno da se za pomoć okrenu narodnim skupštinama, čiju su vrijednost protiv senatskih opstrukcija pokazala braća Grakho. Koristili su se raznim načinima da pridobiju glasače, pa tako Cezar, kao edil, organizira do tada najluksuznije javne igre; Pompej, koji je nakon sukoba s Katonovom većinom u Senatu počeo djelovati kao *popularis*, gradi veličanstveno kazalište; preko tribunskih inicijativa se besplatno dodjeljuje žito; Cezar gura agrarni zakon, kojim dodjeljuje zemlju Pompejevim veteranima, ali i istom broju rimskih bezemljaša. Uz to, Pompej je iza sebe imao i velik broj slijepo odanih legionara, koji bi na prvi mig proizveli strah oponentima nekog trijumvirskog prohtjeva. Iako, češće primjenjivanje vojne sile na narodnim skupštinama bilo je uobičajenije u razdoblju Cezarova boravka u Galiji.

Optimati, s druge strane, tome nisu mogli parirati. Barem ne neposredno nakon formiranja prvog trijumvirata. Imajući većinu u Senatu, oslanjali su se na glasačku destrukciju unutar Kurije, gdje populari nikada nisu imali većinu. Kada su ih populari počeli zaobilaziti i okretati se narodnim skupštinama, na neko su vrijeme morali potpisati kapitulaciju. U prvom

redu se to odnosi na Katona Mlađeg, koji je popularima donosio najviše problema. Na svaki popularski potez nastojao je odgovoriti brzo i izravno, zapravo, nastojao ih je u svemu nadlicitirati. S vremenom su optimati počeli upadati među populare i podrivati povjerenje trojice saveznika, a nakon 53. godine, preostale dvojice. U tome su konačno i uspjeli, 50. godine.

Upravo u borbi dviju frakcija, koje su do Cezarova vremena nekoliko puta odmjeravale snage na bojnopolju,³ pronalazimo momente od kojih bismo, iako arbitrarno, mogli odrediti početak Cezarove potrebe da izgradi prikladan vlastiti javni lik. Vrativši se s propretorske službe u Hispaniji htio se u odsutnosti (*in absentia*) kandidirati za konzulat, jer bi ga prolazak kroz gradska vrata diskvalificirao za trijumf koji je očekivao. Međutim, Marko Porcije Katon Mlađi, budući Utički, njegov (od tog trenutka) najveći politički suparnik, opstruirao mu je tu mogućnost i Cezar se, u korist konzulata, odrekao trijumfa.⁴ Da bi mu Senat, pod Katonovim vodstvom, još više napakostio, za prokonzularnu mu je službu (*provincia*) dodijelio „šume i pašnjake“, što je bilo daleko od Cezarovih snova oprobavanja vojničkih talenata. Zbog zajedničkog cilja – obračuna s optimatima – 60. godine ulazi u savez s Krasom i Gnejem Pompejem Velikim. Taj će politički savez, po rimskom zakonu kvalificiran kao veleizdaja (*perduellio*), okupiti tri zastrašujuća elementa: neiscrpan izvor sestercija, desetke tisuća dokazanih i do smrti odanih veterana te ogromnu plebiscitarnu podršku. Znajući to, ponudio je mjesto i Ciceronu,⁵ ali je on to odbio, ne želeći sudjelovati u veleizdaji. Nakon konzulata Cezar je uplitanjem u zakonodavstvo, preko pučkih tribuna, Publija Vatinija i „plebejiziranog“ Klaudijevca, Publija Klodija, na upravu dobio Cisalpinsku Galiju i Ilirik,⁶ ali se smrću Metela Celera, prokonzula Transalpinske Galije, za njega otvorila i ta, pokazat će se, presudna *provincia*.⁷

Vatinijev zakon omogućio mu je petogodišnju službu u Galiji, što je bilo bez presedana. Cezar se za vrijeme boravka u Galiji konstantno morao braniti od optimatskih (Katonovih) optužbi da je bezrazložno i nepravедno zavojsčio na Gale i Germane. Dapače, Katon je inzistirao da Germani s onu stranu Rajne osobno sude Cezaru zbog pogroma koji je nad njima izvršio.⁸ Stoga je Cezar i utemeljio kurirsku službu, čiji je zadatak bio da u Rim svakodnevno donosi novosti iz Galije. Dobro je procijenio da će uspješan rat s barbarima

---

³ Neredi i pokolji na rimskim ulicama za tribunata oba Grakha, Marije i Sula, Cinina strahovlada u Rimu, Lepidova pobuna, rat protiv Sertorija, Katilinina urota...

⁴ Ionako je bio dovoljno tašt i samosvjestan za pomisao da će kad tad biti upozoren da je smrtnan.

⁵ *Cic. prov.* 41.; *Cic. ad Att.* 2, 3.

⁶ Tražio je provincije u kojima bi mogao osvajati.

⁷ Vakancija nastala Celerovom smrću u Transalpinskoj Galiji, a s obzirom na prve glasine o helvetskoj migraciji, primorala je Senat da zbog potencijalne opasnosti Cezara pošalje tamo.

⁸ *Plut. Caes.* 22; *Cat. Min.* 51.

pozitivno djelovati na mase. Imao je *plebs* na svojoj strani. Bilješke o galskom ratu je i redigirao i dao objaviti da bi opravdao vojnu intervenciju u Galiji. Ciceron je, zbog veze s Cezarom (njegov brat Kvint bio je jedan od Cezarovih legata), u govoru O konzularskim provincijama obrazlagao senatorima nuždu i opravdanost Cezarovog angažmana u Galiji.⁹ Ističe da je galski rat opravdan, iz nekoliko razloga. Prvo, Gali su opasnost već generacijama: posebno naglašava Marijev sukob s „mnóstvom Gala“ 102. i 101. godine, a potom i sukob Gaja Pomptina s Alobrožanima 61. godine.¹⁰ Drugo, Gali su kulturološki potpuno drugačiji od Rimljana. Divlji su, podmukli i agresivni, te su i po tom ključu stalna opasnost.¹¹ I, treće, njihov geografski položaj. Od Italije ih dijele samo Alpe, a još su u živom sjećanju germanske invazije iz Marijeva vremena.¹² Zapravo, dosad su Rimljani uvijek bili u defanzivi, odnosno, branili su se od Gala na svom tlu.¹³ Kao službeno opravdanje rata u Galiji navodi prevenciju, odnosno, sprječavanje budućih povreda. Po rimskom mnijenju, rat s Galima je opravdan jer još nisu dovoljno žestoko kažnjeni.¹⁴ Cezar je, piše Ciceron, smatrao svojom dužnošću pokoriti čitavu Galiju.¹⁵ Stoga je u početnim knjigama Galskog rata iznosio razloge napada na Helvećane,¹⁶ Ariovistove Germane,¹⁷ Belge,¹⁸ Venete¹⁹ ili, pak, invazije na Britaniju.²⁰

Optimati su detektirali upravo Cezara kao najjaču kariku u „troglavom čudovištu,“ a računali su i na njegov spuštenu gard, obzirom je bio zauzet ratovanjem u Galiji. Svu su energiju usmjerili na njegovo poražavanje, međutim, on je imao veliku naklonost starih marijevaca, ali i podršku Pompeja i Krasa, a time i njihovih klijenata, uključujući Pompejeve vojnike. No, bili su uporni. Započeli su propagandu i protiv ostalih trijumvira, odnosno, počeli su raditi na javnom mnijenju. Glavna metoda optimata je bila odašiljanje pamfleta. Ti su pamfleti imali velikog utjecaja na javno mišljenje te su čak i izazvali demonstracije protiv trijumvira.²¹ Ljudi su se okupljali na mjestima gdje su pamfleti izvješeni, prepisivali ih i slali u provincije. Uz pamflete, optimati su se koristili i religijom, čak i prije Cezarova odlaska u Galiju. Najčešće primjenjivani načini obustave izbora i zakonodavstva izvodili su se uz

---

⁹ *Cic. prov.* 12,29 – 15,37.

¹⁰ *Cic. prov.* 13,32. – kod *Aquae Sextiae* i *Vercellae* s Marijem i kod Solonija s Pomptinom.

¹¹ *Cic. prov.* 13,33.

¹² *Cic. prov.* 14,34.

¹³ Riggsby 2006, 173.

¹⁴ Riggsby 2006, 173.

¹⁵ *Cic. prov.* 13,32.

¹⁶ *Caes. Bell. Gall.* 1, 6. – migracijom bi došli preblizu ratobornim Toložanima, koji žive u rimskoj provinciji.

¹⁷ *Caes. Bell. Gall.* 1, 33. – ugrožavaju rimske saveznike, a i mogli napasti Italiju.

¹⁸ *Caes. Bell. Gall.* 2, 1. – Belgi se naoružavaju i spremaju ustanak protiv Rimljana.

¹⁹ *Caes. Bell. Gall.* 3, 10. – zarobljavanje rimskih poslanika i zavjera protiv Cezara.

²⁰ *Caes. Bell. Gall.* 4, 20. – britanska plemena, navodno, šalju pomoć Galima u ratu protiv Cezara.

²¹ Cary 1932, 522.

pomoć auspicija.²² To je metoda kojom je Bibul, Cezarov kolega u konzulatu 59. godine, pokušao zakočiti zakonodavstvo Cezara i njegovih tribuna. Zato se zatvorio u svoju kuću i objavio da je promatrao. Ali, Cezar i tribuni su nastavili sa skupštinom i izglasali zakone.

Ipak, Cezar je shvatio da odlaskom u Galiju odlazi i iz središta zbivanja, pa je i sam počeo voditi računa o propagandi u Rimu. Nije, poput optimata, žarište stavio na diskreditaciju protivnika, već je punom snagom krenuo stvarati pozitivnu javnu sliku o sebi. Moguće je i da se vodio maksimumom da ga optimati ne mogu ocrniti onoliko koliko se on može promovirati. Uvedovši sustav „dnevni novina“, Cezar je održavao privid prisutnosti među rimskim pukom i Senatom. Senatori su čitali dopise, a puk je slušao čitača na *rostri*. No, Cezar je i dalje bio svjestan da mu Katon radi o glavi. Stoga se počeo osiguravati ljudima koji su bili u Rimu, obnašali magistrature, ili su se, zbog Cezarove stvari, kandidirali za njih. Na početku trijumvirata su za njegove interese radili gore spomenuti pučki tribuni Klodije i Vatinije. Pri kraju galskih kampanja, neposredno pred izbijanje građanskog rata, tu su ulogu imali Marko Antonije i Skribonije Kurion, također kao tribuni. Salustijev pamflet protiv Cicerona nije odmogao. Tako je, s jedne strane, Cezar preko svojih agenata opstruirao Senat, a s druge strane, nastojao izazvati osipanje protivnika i pridobivanje dojučerašnjih optimata.

Kurion se pokazao najučinkovitijim propagandistom kojega je Cezar ikada imao, a u kasnijim vremenima njegov prelazak Cezaru smatrao se činom koji je izmijenio tijek povijesti.²³ Počeo se prikazivati kao *popularis* i predlagati agrarne i žitne zakone. Pokazao se velikim demagoškim govornikom. Kurion je neprestano ukazivao na opasnost za državu u tome što Pompej, kao i Cezar, ima na raspolaganju vojsku. Igrajući na strah od građanskog rata, još uvijek u svježem sjećanju velikog broja svojih slušatelja, Kurion se zalagao da njih obojica moraju vratiti zapovjedništvo. Kada je postalo očito da je Pompej počeo raditi zajedno s optimatima protiv Cezara, Kurion je počeo govoriti protiv Pompeja, pa je podsjećao na nezakovitosti i nasilje tijekom njegovog drugog konzulata. Kurion je bio jednako uspješan i sa Senatom. Neprestanim korištenjem veta blokirao je provođenje glavnog pitanja te godine, nasljeđivanja galskih provincija. Uvjerljivošću je neprestano pridobivao sljedbenike. Duboki utisak koji je Kurion ostavio u Senatu postao je očit na sjednici održanoj neposredno prije nego mu je istekao mandat na dužnosti, 9. prosinca. Konzul Gaj Marcel, čvrsti optimat, unatoč ženidbi Cezarovom pranećakinjom, uspio je ostvariti povoljno glasanje za dvije mjere;

---

²² Auspicii magistrata su, prema Ciceronu, bili usmjereni na donošenje odluka mnogih beskorisnih skupština uz pomoć providnih isprika za odgađanje (*Cic. Leg.* 3.27).

²³ *Plut. Ant.* 5. – Kurion je, kao jamac svog prijatelja Marka Antonija, upao u dugove, a Cezar mu ih je oprostio. Otud vjerojatno promjena strane.

prvu, da Cezar preda zapovjedništvo i drugu, da Pompej zadrži svoje. Tada je Kurion iznenada stavio prijedlog da obojica vrata zapovjedništva.²⁴

Kad je Antonije 50. godine izabran za pučkog tribuna, nastojao je da se u Senatu izglasa nekoliko odredbi; prvo je uložio veto na prijedlog konzula Marcela da se Pompeju da punomoć za novačenje vojnika, a potom predložio da se dotad sakupljena vojska priključi Bibulu u Siriji, u ratu protiv Parta; na koncu, kada se raspravljalo o tome da Cezar i Pompej polože oružje i raspuste legije, on je predložio da obojica to učine istovremeno, jer je glasovanjem u Senatu Pompeju ostavljena mogućnost držanja vojske, za razliku od Cezara. Konzul Lentul je tada Antonija izbacio iz Senata, a ovaj je, odjeven kao prosjak, došao k Cezaru u Ariminij,²⁵ te je ubrzo prijeđen Rubikon.

Vidjeli smo razloge (optimatske optužbe) koji Cezara prisiljavaju na izgradnju javnog lika, načine (pamfleti, religijske opstrukcije) kojima se služe njegovi protivnici, Cezarove pomagače (Klodije, Vatinije, Kurion i Antonije) i njihove postupke te Cezarove načine obrane (razgranata agentura u Rimu, dnevni izvještaji iz Galije, besplatna podjela žita, agrarni zakoni). No, Cezar je glavni posao obavio u svojim Bilješkama o Galskom i Građanskom ratu. Preko tih je spisa uspostavio obrasce kojima je djelovao na razne društvene elemente svoga vremena.

---

²⁴ Ross Taylor 1949, 157 – 159.

²⁵ *Caes. Bell. civ.* 1, 5.

2. CEZAROV *CURSUS HONORUM*

U rimskoj Republici služenje državi podrazumijeva i vojnički i politički angažman. Vojna služba služi kao preduvjet političkoj. Rimski mladići vojevanjem stječu životno iskustvo koje kasnije pretaču u političku mudrost. Barem je tako zamišljena teorija. Da bi Rimljanin postao konzulom, mora ispunjavati dva uvjeta: starosni i *cursus honorum*. Potonji prevodimo sa slijed časti, u kojemu je onemogućeno preskakanje pojedinih magistratura. Politička karijera započinjala je kvesturom,²⁶ nastavljala se edilitetom, potom preturom i na koncu, konzulatom. Više magistrature (konzulat i pretura), s pravom vođenja vojske (*imperium*), nisu svima bile zajamčene. No, tim je redom teklo napredovanje.

Rimsko je društvo držalo do ovih pravila, a svaki je Rimljanin, preko vojne i političke karijere, stremio ispoljavanju *virtus*. S obzirom na to da je cilj u ovom radu pokazati kakvim se Cezar prikazuje preko svojih spisa, a iznio sam tvrdnju da se nastoji prikazati kao čovjek od *virtus*, mišljenja sam da bi bilo korisno donijeti kratak pregled njegovog vojnog i političkog puta, do odlaska u Galiju, da bismo vidjeli ispunjava li uvjete napredovanja, odnosno, je li uopće vršio propisane vojne i političke funkcije.²⁷

Svetonije, odmah na početku Cezarove biografije, navodi da je u sedamnaestoj godini, dakle, 84. godine postao Jupiterovim svećenikom (*flamen Dialis*).²⁸ Na to ga je mjesto postavio Cina, ali o njegovom službovanju nemamo podataka,²⁹ jer je Sula Cezara protjerao u izgnanstvo i oduzeo mu sve počasti.³⁰ U progonstvu je služio kao *contubernalis* u vojsci pretora Marka Terma, u Aziji. Tada je stekao prvu vojničku počast. Zbog zasluga pri osvajanju Mitilene nagrađen je s *corona civica*.³¹

Prvu magistraturu vršio je 69. godine, kada je izabran za kvestora u službi Antistija Veta, a dužnost je vršio u Daljnjoj Hispaniji.³² Međutim, iste je godine ostao bez supruge Kornelije i tetke Julije, žene Gaja Marija.³³ Na sprovodu je, uz posmrtno govore u čast tetki i supruzi, prvi puta nakon Marijeve smrti iznio njegov portret (*imago*), koji je dotad bio zabranjen, a rimski je puk to oduševljeno pozdravio.³⁴

---

²⁶ Odnosno, politička karijera započinje u vigintiseksviratu, ali nemamo podataka o Cezarovom vršenju te službe. Kvestura je kvalifikacijska magistratura za ulazak u Senat.

²⁷ Kronološki ću se zaustaviti u 59.-oj godini, kada stupa na konzulat. Uz vojne i političke, izabran je i na dvije svećeničke pozicije.

²⁸ *Suet. Iul.* 1.

²⁹ Vjerojatno nije vršio tu službu, obzirom na restrikcije koje ona nalaže. Da ju je vršio, ne bi bilo ništa od njegova kasnijeg političkog puta.

³⁰ *Suet. Iul.* 1.

³¹ *Suet. Iul.* 2.

³² Badian 2009, 20.

³³ *Suet. Iul.* 6.

³⁴ Badian 2009, 21.

Kurulski edil postao je 65. godine. Priredio je gladijatorske igre sa 320 parova gladijatora,³⁵ a i tom je prilikom dao ukrasiti cijeli forum, sve bazilike i Kapitolij.³⁶ Razbijeo je Katula, sina Marijevog neprijatelja, obnavljanjem sjajnog Marijevog tropeja na Kapitoliju, koji je do tada bio pregrađen kao spomenik Katulu. Uznemirio je optimates i veličanstvenošću igara (*ludi Romani* i *ludi Megalenses*) i brojem gladijatora koje je uvježbao za predstavu u sjećanje na svog oca, a kasnije i žestokim presudama protiv ubojica iz Sulinog režima.³⁷ Ove su ga igre još više zbližile s rimskom svjetinom, a počela je rasti i njegova popularnost.

Tribun Tit Labijen je 63. godine donio zakon po kojemu je pravo izbora svećenika vraćeno posebnim skupštinama tribusa. Cezar je podržao taj zakon, a slava koju je zadobio zalažući se za ovu popularnu mjeru pomogla mu je u kandidaturi za položaj vrhovnog svećenika 63. godine, koji je bio ispražnjen. Obzirom da je ta služba, u pravilu, pripadala istaknutim starijim državicima, očekivalo se da će pripasti jednom od konzulara, Publiju Serviliju Isauriku ili, pak, Kvintu Lutaciju Katulu, dugogodišnjem pontifiku, obnavljatelju Kapitolija i vjerojatno najpoštovanijem članu rimskog Senata, kojem se Cezar zamjerio kao edil.³⁸ Nasuprot njemu, Cezar je bio mladić, koji još nije obnašao preturu i pokazao svoje političke sposobnosti, osim u političkim intrigama. Ali, Cezar je imao podršku plebsa zbog zalaganja za Labijenov zakon i zbog demagoške aktivnosti koju je poduzimao prethodnih godina. Također, posudio je dovoljno novca da može bilo koga potkupiti. Nije izvjesno bi li Cezar dobio izbore da su održani u centurijatskoj skupštini, ali, u tribusima je bio jasan njegov utjecaj.³⁹ U rimskoj je politici prednost bila ako je kandidatov predak već bio magistrat na poziciji za koju se kandidat natječe. Cezarova pobjeda, koja je bila jak udarac Katulu, donijela mu je jednu od najprestižnijih pozicija u rimskoj državi.⁴⁰

Na preturu je izabran 62. godine, a služba mu je započela burno. Već prvog dana Katula je pozvao na red zbog (pre)duge obnove Kapitolija, a kada su se u raspravu uključili i optimati, Cezar je, zajedno sa pučkim tribunom Metelom Nepotom, jedva zadržao magistraturu.⁴¹ Iduće se dvije godine, u svojstvu propretora, nalazio u Hispaniji gdje je, uzgred rečeno, uz silno bogaćenje, Cezar skrenuo pozornost i na svoj vojnički talent. Ostvario

---

³⁵ Gruen 2009, 28.

³⁶ *Suet. Iul.* 10.

³⁷ Ross Taylor 1949, 122.

³⁸ Gruen 2009, 23.

³⁹ A i utjecaj njegova novca. Ono što je zanimljivo, da niti Katul, niti Cezar nisu imali predaka na poziciji Vrhovnog svećenika, za koju su se natjecali..

⁴⁰ Ross Taylor 1949, 92 – 93.

⁴¹ *Suet. Iul.* 15 – 16.

je značajne uspjehe protiv luzitanskih plemena i stekao uvjete za održavanje trijumfa.⁴² Međutim, kako sam gore opisao, trijumf nije dočekaio jer se prije krajnjeg isteka roka prijavio za konzulat, na koji je, naposljetku, izabran 59. godine.⁴³

Cezar je na kvesturu, preturu i konzulat biran *suo anno*, dakle, kada je i navršavao onoliko godina koliko je bio minimalni prag za pojedinu magistraturu. Za kvesturu su bile potrebne trideset i dvije, za preturu trideset i devet, a za konzulat četrdeset i dvije godine. Dakle, ništa nije prepuštao slučaju i nije htio gubiti vrijeme. Po rimskom slijedu časti, obnašao je sve vojničke i političke dužnosti, u propisanom roku, a prve znakove vojne genijalnosti pokazao je još u Hispaniji. Kada je odlazio u Galiju, nije niti sanjao da se više neće vratiti u Rim ni izbliza sličan onakvome kakav je napustio 58. godine. Još manje je bio svjestan da će u velikoj mjeri te promjene uzrokovati sam. Također, vidimo da je popularnost pred rimskom svjetinom (to je, svakako, njegov najveći politički залог) stjecao u etapama. Kao Marijev nećak, hrabro iznijevši tetkov portret, kada je pozornost na sebe skrenuo, preko edilskih igara, kada se puku omilio, do konzulata u kojemu je *plebs* nagradio zakonodavstvom njima u korist (uz veliku dozu pragmatičnosti). Iako smo se njegovog političkog puta samo dotakli i tek pobrojali funkcije koje je obnašao, možemo ustanoviti da je Cezarova predgalska karijera, po rimskom onodobnom obrascu, stvorila zdrave i čvrste temelje da njen nositelj jednog dana ponese epitet čovjeka od *virtus*.

---

⁴² Gruen 2009, 30.

⁴³ O Cezarovom konzulatu vidi više u: Cary 1932, 515. – 522.

3. IZVORI I LITERATURA

U ovome radu glavni izvor su Cezarove Bilješke o galskom i građanskom ratu. Na druge se izvore pozivam kada je potrebno potvrditi pojedine vijesti iz Cezarovih djela, dokazati da nisu posve točne ili pokazati da je Cezar nešto prešutio.

Cezarov korpus, *Corpus Caesarianum*, skup je pet djela (Bilješke o Galskom i Građanskom te Aleksandrijski, Afrički i Hispanski rat) koja opisuju razdoblje od njegova odlaska u Galiju, pa sve do pobjede u bitci kod Munde, 45. godine. Cezar je autor prvih sedam knjiga Galskog rata i triju knjiga Građanskog rata, dok je autorstvo ostalih spisa dvojbeno.⁴⁴ Dnevno diktiranje ratnih izvještaja, od kojih dio odlazi u Rim, a dio u osobnu arhivu i samostalna kompilacija dnevnih izvještaja u godišnje nalažu nam da je sustavni rad jedna od temeljnih odlika Cezarova ratnog stožera.

Svaka od 8 knjiga Galskog rata opisuje jednu godinu provedenu u Galiji, počevši od 58., pa zaključno s 51. godinom. Prvih sedam knjiga napisao je Cezar, dok je osmu knjigu napisao njegov časnik Aulo Hircije, što je i sam naznačio u uvodnom poglavlju osme knjige.⁴⁵ Između Cezarovog i Hircijevog stila filolozi primjećuju znatne razlike, jer kao Cezarove glavne autorske karakteristike najčešće koriste termine poput „najviše ostvarenje latinske proze“,⁴⁶ „uzor klasičnog latiniteta“,⁴⁷ ili, pak, „najugodnija moguća jednostavnost i jasna kratkoća“. ⁴⁸ Tomu je tako jer se može napraviti jasna distinkcija u kvaliteti izraza, pri čemu je Cezar nedostižan. H. J. Edwards navodi da se pisanje i objavljivanje prvih sedam knjiga datira u 52. i 51. godinu.⁴⁹ Prvo izdanje (*editio princeps*) objavljeno je u Rimu 1469. godine, dok se u slučaju Galskog i Građanskog rata kao najcjenjeniji izdavač navodi Karl Nipperdey, koji je izdanje s komentarima iz 1847. godine temeljio na amsterdamskom, pariškom i vatikanskom rukopisu, datiranima u 9. ili 10. stoljeće.⁵⁰

Građanski rat opisuje tri godine rata s Pompejem, od prelaska Rubikona do egipatske pobune u Aleksandriji. Ton Smerdel ističe da je Svetonijeva ocjena Građanskog rata⁵¹ – stilski nemaran – pretjerana jer je Cezar stalno u pokretu i nije imao vremena redigirati svoja djela.⁵² Arthur George Preskett navodi da u rukopisima, mahom iz 10., 11. i 12. stoljeća, nedostaju dva ili tri odlomka, dok je na više mjesta tekst oštećen do granica

---

⁴⁴ Neki autorstvo Aleksandrijskog rata pripisuju Hirciju. Vidi niže.

⁴⁵ *Bell. Gall.* 8, 1.

⁴⁶ Vratović 2008, 101.

⁴⁷ Škiljan et al. 1996, 110.

⁴⁸ Smerdel 2010, 566.

⁴⁹ Edwards 1919, 15.

⁵⁰ Edwards 1919, 17.

⁵¹ *Suet. Iul.* 56.

⁵² Smerdel 2010, 565.

prepoznatljivosti.⁵³ Najstariji rukopisi su *Laurentianus Ashburnhamiensis* (10./11. st.), *Lovaniensis* (11. st.) i *Mediceus Laurentianus* (11./12. st.). *Editio princeps* ista je kao i u slučaju Galskog rata. Vrlo cijenjeno izdanje s komentarima uredili su Friedrich Kraner i Friedrich Hofmann 1906. godine.

Aleksandrijski rat se ponekad, zbog sličnosti stila s osmom knjigom Galskog rata, pripisuje Hirciju, ali s napomenom da on nije izravni sudionik događaja.⁵⁴ Smerdel takve navode odbacuje jer, prema njemu, Hircije u vrijeme nastanka Aleksandrijskog rata više nije bio živ.⁵⁵ Filolozi ga, pri usporedbi s Afričkim i Hispanskim ratom, proglašavaju najboljim, iako je narativ poprilično monoton.⁵⁶

Za Afrički i Hispanski rat Way donosi Nipperdeyevu tezu da je moguće da su to samo skice, odnosno, nacrti koje je Hircije zapovijedio napisati dvojici vojnika, izravnim sudionicima tih kampanja, a da je preživio, sam bi ih redigirao i objavio.⁵⁷ Vokabular Afričkog rata sadrži dosta grčkih termina i kolokvijalnih izraza, poneku gramatičku netočnost, ali i čistoću izražaja.⁵⁸ Također, na nekoliko se mjesta vidi da je autor opčinjen Cezarom i dopušta da mu to bude misao vodilja. S druge strane, o Hispanskom ratu mnogi imaju najgore mišljenje: Rice Holmes tvrdi da je to najgori latinski tekst ikada te da od 42 poglavlja ima 21 prazninu;⁵⁹ Macaulay misli da je to djelo napisao neki stari, okorjeli centurion, koji se bolje borio nego pisao.⁶⁰ Smatra da loše opisuje taktiku, ali da je, s druge strane, vjerodostojan u komparaciji s drugim izvorima, temeljit u kronološkom navođenju, sklon izbacivanju ili zamjeni subjekata bez najave i da je vidljivo da se autor, uz najbolju namjeru, doima kao čovjek koji se muči s izvršavanjem zadatka s kojim baš i nije previše upoznat.⁶¹ Najstariji rukopisi su isti kao i u Građanskom ratu, s time da *Lovaniensis* ima lakunu u 33. poglavlju Afričkog rata.⁶²

Cezar o sebi piše u trećem licu, kako bi što bolje zadržao crtu objektivnosti, iako su ga već i neki antički autori, poput Azinija Poliona (kojemu riječi u usta stavlja Svetonije), prozreli.⁶³ Brzina radnje i površan opis nekih događaja pripisuju se Cezarovoju žurbi, jer je

---

⁵³ Peskett 1914, 8.

⁵⁴ Way 1955, 9.

⁵⁵ Smerdel 2010, 564. – prema tome ispada da Aleksandrijski, Afrički i Hispanski rat nisu bili objavljeni prije 43. godine, s obzirom je Hircije te godine poginuo kod Mutine.

⁵⁶ Way 1955, 5.

⁵⁷ Way 1955, 9.

⁵⁸ Way 1955, 142.

⁵⁹ Way 1955, 10.

⁶⁰ Way 1955, 305.

⁶¹ Way 1955, 305.

⁶² Way 1955, 9.

⁶³ *Suet. Iul.* 56.

Bilješke o Galskom ratu sastavljao tik pred sukob s Pompejem, pa je više vremena morao posvećivati vojnim poslovima. Bilješke o Građanskom ratu je dovršio nakon potpune pobjede nad pompejevskim snagama, a preostala tri djela napisana su nakon njegove smrti. Cezarov korpus je do naših dana ostao sačuvan u osam pronađenih rukopisa, napisanih u razdoblju od 9. do 12. stoljeća.⁶⁴

Od ostalih izvora ističu se Cezarovi suvremenici, Marko Tulije Ciceron i Gaj Salustije Krisp koji na nekoliko mjesta potvrđuju Cezarove navode (ili nastojanja). Salustije, autor Katilinine urote i Rata s Jugurtom, bio je Cezarov pristaša i legat, pa bi se njegove riječi trebale promatrati s blagom dozom skeptičnosti, obzirom na to da nastoji na afirmativnom stavu glede Cezarovih postupaka.

O Ciceronovu opusu je bespredmetno trošiti riječi. Taj *homo novus* iza sebe je ostavio golemu količinu pisama, govora i pamfleta. Iz njegove bogate korespondencije sam na nekoliko mjesta izvukao podatke koji oplemenjuju raspravu o konceptu pojma *virtus*, o načinu opravdanja započetih ratova, ali i potvrđuju uvriježenu sliku o Cezaru kao milosrdnom pobjedniku.

Dva Cezarova biografa, Svetonije i Plutarh, živjela su i djelovala gotovo stoljeće i pol nakon Cezarove smrti, a njihov doprinos proučavanju lika i djela Julija Cezara je od znatne koristi. Svetonije u Cezarovo biografiji donosi mnoštvo jedinstvenih podataka, ali naposljetku zauzima jasan stav. Cezar je zbog prevelike oholosti i pretjerano mu dodijeljenih časti s pravom ubijen.⁶⁵ Prikazuje ga, u kontekstu rata u Galiji, agresivnim oportunistom uvijek spremnim za rat, neovisno o tome radi li se o savezničkom ili neprijateljskom plemenu.⁶⁶ Plutarh prema Cezaru zauzima blaži ton i ne okrivljuje izrijeckom ga za pokolje, nego, dapače, ističe njegovu blagost i djela dobra za državu.⁶⁷

Uz dva biografa, veliki oslonac pruža i Apijan iz Aleksandrije. Taj povjesničar i carski prokurator Egipta u doba Marka Aurelija latio se golemog posla. U 24 knjige je napisao povijest svih rimskih ratova, a knjige je podijelio zemljopisno. Na primjer, ilirska knjiga opisuje sve ratove koje je Rim vodio u Iliriku, od prvih kontakata do osvojenja i pripajanja tog područja u rimsku državu. Takav obrazac važi i za ostale dijelove države. Dio koji nas zanima nalazi se u drugoj knjizi Građanskih ratova. Možemo uspoređivati Cezarov prikaz istih događaja s Apijanovim. U predgovoru Stevanovićeva prijevoda Apijanovih Građanskih ratova, Fanula Papazoglou ističe da su Građanski ratovi najvrjednije Apijanovo djelo, preko

---

⁶⁴ Peskett 1914, 9.

⁶⁵ *Suet. Iul.* 76.

⁶⁶ *Suet. Iul.* 24.

⁶⁷ *Plut. Caes.* 57.

kojega ga se može vrednovati.⁶⁸ Potpuno je sačuvano svih pet knjiga Građanskih ratova, a poglavlje obuhvaća razdoblje od Tiberija Grakha do 133. godine do smrti Seksta Pompeja 35. godine.

U suvremenoj historiografiji su mi najveći oslonac za kasnorepublikansku povijest pružili članci devetog toma prvog izdanja *The Cambridge Ancient History*. Frank Ezra Adcock i njegovi suradnici naglašavaju političku dimenziju događaja. S obzirom na osobne afinitete, takav mi pristup najviše odgovara.

Na tragu rasprava o političkim sukobima kasne Republike je i knjiga američke povjesničarke Lily Ross Taylor, *Party Politics in the Age of Caesar*. Autoričine teze o zametku sukoba, ali i sredstvima obračuna između optimata i populara poslužile su kao solidan oslonac pri uvodnim razmatranjima.

Iako je u modernom dobu objavljen golem broj Cezarovih biografija, niti u jednoj njegova *virtus* nije sustavno obrađena. Zapravo, rijetko se spominje i njegova propaganda. Srećom, a zato sam jako zahvalan Siniši Biliću, uspio sam nabaviti dvije knjige koje nisu klasične Cezarove biografije, ali se u dobroj mjeri dotiču teme ovoga rada. Prva je knjiga *Roman Manliness – Virtus and the Roman Republic*, američkog povjesničara Mylesa McDonnella, a druga *Caesar in Gaul and Rome – War in Words* Andrewa Riggsbya, također Amerikanca.

McDonnell piše o konceptu *virtus* i njegovim razvojnim etapama tijekom čitave Republike, pa i o razdoblju koje nas ovdje zanima. Usporedio je poimanje i izgradnju javne slike Pompeja i Cezara, zaključivši da je Cezar propagandu ostvarivao osobno, a Pompej uz pomoć raznih pjesnika i oratora.

Kod Riggsbya je, s druge strane, naglasak na razlici između Galskog rata i ratovanja u Galiji. Ustvrdivši kako nemamo relevantnih izvora za ratovanje u Galiji, neovisnih od Cezarovih Bilješki, okrenuo se tumačenju druge strane medalje. Pokušao je, preko drugih izvora, pokazati kako su Cezarovi suvremenici mogli doživjeti i protumačiti određene događaje Galskog rata.

Iako se u modernoj historiografiji može pronaći bezbroj ocjena Cezara kao političara, pisca ili vojskovođe, nisam naišao na cjeloviti sud o uspješnosti njegove samoprezentacije i propagande općenito. Stoga ću u zaključku ocjenu njegove (ne)uspješnosti donijeti na temelju vlastite analize odabranih ulomaka, dok u uvodnim razmatranjima neće biti općenita

---

⁶⁸ Papazoglou 1991, 10.

historiografska evaluacija Cezarova povijesna djelovanja, s obzirom na to da postojeća nije u bliskoj vezi s temom radnje.

Na kraju valja naglasiti da inzistiranje na tome da je Cezar povjesničar ne drži vodu. Njegove su Bilješke, kako sam ranije naveo, redigirani i kompilirani ratni dnevници te spadaju pod memoare. Nije analizirao ranije povjesničare, niti je moguće da ga se smatra historiografom jer je sudionik, dapače, jedini opisivač osvojenja Galije. Tko i dalje ostaje vjeran uvriježenom kriteriju, pod povjesničare može smjestiti i Josipa Manolića, Vladimira Šeksa i Vladka Mačeka.

3. Cezarov pristup

1. VOJSKA

U uvodnim razmatranjima objasnio sam zašto je Cezar potrebu pisao i slao na javna čitanja svakodnevne izvještaje s galske fronte koje je kasnije objedinio u Komentare o galskom ratu. Isti princip je i s Komentarima o građanskom ratu. S obzirom na prvenstveno vojni karakter tih spisa, Cezarova poruka je jasna. Uz političko opravdanje kao motiv i samopromociju kao cilj, čitateljima (i slušateljima) je vještim izlaganjem nametnuo jedini valjani zaključak: Cezar je vrstan vojskovođa. Osvajanjem Galije i pobjedom nad brojčano i logistički moćnijom Pompejevom vojskom dao je argument koji takvom zaključku ide u prilog. Takav se stav zadržao do današnjih dana. Kome god spomenete Rimljane, prva će mu asocijacija biti Cezar i njegova osvajanja.⁶⁹ Boljim poznavateljima rimske republikanske povijesti Cezar će, uz Scipiona Afričkog, biti najveći vojskovođa. A vrsni poznavatelji rimske povijesti će kao najveće vojskovođe postaviti Scipiona Afričkog, Gaja Marija, Sulu, Pompeja, Lukula, Sertorija i – opet – Cezara. Uz dopušteno razilaženje mišljenja oko uvrštavanja ostalih navedenih zapovjednika, Cezar i dalje ima zajamčeno mjesto na toj listi. Uz spomenute vojne uspjehe, Cezar je i preko svojih izvještaja osigurao takvo javno mnijenje.

Naravno, pobjedu u Galiji i protiv Pompeja Cezar nije mogao postići bez tisuća slijepo odanih legionara, spremnih za svoga vojskovođu trpjeti najgore napore, oskudicu i vremenske neprilike. Cezar se, da citiram Ezru Adcocka, „zbog svog magnetizma koji je poticao vojnike da se do smrti bore za njega, nije morao plašiti nikakvog rivala iz protivničkog tabora.“⁷⁰ Sliku takvog stanja u Cezarovoj vojsci daje Svetonijev opis Cezarova galskog trijumfa, u kojemu za trijumfatorovom kočijom slijedi svečani mimohod njegovih vojnika koji na sav glas pjevaju pjesmu-rugalicu o svom obožavanom ćelavcu.⁷¹ Njegovu omiljenost kod vojnika potvrđuju i Apijan i Plutarh.⁷² Magnetizam, koji spominje Adcock, vjerojatno je uvjetovan i činjenicom da je Cezar, poput Gaja Marija, s vojnicima dijelio sve patnje i nedaće, od nestašice hrane do spavanja pod vedrim nebom. Vojevanjem jačajući svoj, od padavice

---

⁶⁹ Obol tome dala su i uvažena gospoda Uderzo i Gosciny.

⁷⁰ Adcock 1932, 647.

⁷¹ *Suet. Iul.* 51. – „*Urbani, servate uxores: moechum calvom adducimus.*“

⁷² *App. Bell. civ.* 2, 30; 2, 63; *Plut. Caes.* 17.

izmoren duh i tijelo,⁷³ stopio se s legionarima, pa je nakon prvog propitkivanja snaga,⁷⁴ ta veza postala neraskidiva.⁷⁵

Na ovome nas mjestu zanima kako je Cezar pristupao vojnicima. Pritom valja držati na umu da se Cezar želi prikazati vojskovođom bez mane, koji u korelaciji s vojskom, ali i strateškim, operativnim i taktičkim zahtjevima odiše nepogrešivošću. Doprinos takvom mišljenju je i činjenica da Cezar gubitke i vlastite pogreške pripisuje podređenima, sreći, vremenskim i zemljopisnim nepovoljnostima, odbacujući odgovornost. Takvih je primjera dvanaest, od čega deset u Galskom i dva u Građanskom ratu.⁷⁶

Poraz konjaništva koje je proganjalo Helvećane,⁷⁷ potom porazi kod Gergovije⁷⁸ i Dirahija⁷⁹ te kaos tijekom bitke s Nervima,⁸⁰ opravdavani su s *locus alienus* i *locus iniquus*, odnosno, nezgodnim terenom. Vrijeme je „krivio“ u dva navrata, prilikom prvog i drugog prijelaza u Britaniju,⁸¹ kada je, u prvom slučaju, zbog uštapa nastupila jaka plima i potopila mu dio teretnog brodovlja, a godinu poslije jaka oluja potopila gotovo čitavu usidrenu flotu. Uz uštap i plimu je dio krivice pripisao i svojim ljudima (*nostrisque*), jer nisu znali za to.⁸² U pet situacija u kojima kudi podređene, Cezar je prisutan tri puta.⁸³ Prvi puta je, stigavši u pomoć opkoljenom Kvintu Ciceronu u Atuatu, osobno prekorio časnike zbog nesmotrenosti i krive procjene,⁸⁴ koje su rezultirale napadom germanskih konjanika na pet kohorti koje su se od logora previše udaljile u potrazi za žitom, a potom i na sam logor, koji je jedva obranjen.⁸⁵ U drugom slučaju, nakon katastrofalnog poraza kod Gergovije, sazvaio je sve vojnike i zamjerio im postupanje na vlastitu ruku i nepokoravanje zapovijedima.⁸⁶ U trećoj situaciji, za neuspješan napad na Pompejev tabor kod Dirahija Cezar krivi (ne)sreću, strah svojih trupa, premalen broj vojnika odabranih za napad i ranije naveden nepovoljan teren koji mu je

---

⁷³ *Plut. Caes.* 17.

⁷⁴ *Caes. Bell. Gall.* 1, 39 – 41.

⁷⁵ *Caes. Bell. Gall.* 7, 17.

⁷⁶ Tablični prikaz odabranih ulomaka vidi u Prilozima.

⁷⁷ *Caes. Bell. Gall.* 1, 15.

⁷⁸ *Caes. Bell. Gall.* 7, 49.

⁷⁹ *Caes. Bell. civ.* 3, 69.

⁸⁰ *Caes. Bell. Gall.* 2, 22 – 26.

⁸¹ *Caes. Bell. Gall.* 4, 29; 5, 10.

⁸² Kao da Cezar, vrhovni zapovjednik i kolovođa invazije nije to trebao znati.

⁸³ Misli se na prisutstvo tijekom ili nakon nastajanja pogreške. Dva puta ih kudi samo preko svojih spisa.

⁸⁴ *Caes. Bell. Gall.* 6, 42.

⁸⁵ *Caes. Bell. Gall.* 6, 37.

⁸⁶ *Caes. Bell. Gall.* 7, 52. – iako je naveo da ga zbog nepovoljnog terena nisu mogli čuti, sada ih optužuje za neposluh.

onemogućio slanje pomoći angažiranim snagama.⁸⁷ Preostala dva primjera odnose se na Sabinovu i Kotinu tragediju, gdje ih, doduše, *post mortem* optužuje za naivnost i nemarnost.⁸⁸

Da budemo poštteni, to što Cezar pripisuje krivnju drugima ne znači uvijek da tako pokušava sebe opravdati.⁸⁹ Sabin i Kota nisu djelovali po njegovim, nego mimo njegovih zapovijedi, a Kvint Ciceron je popustio pod pritiskom svog garnizona, pomalo zasićenog iščekivanjem Cezarova dolaska, ali i oskudice koja je prijetila. Međutim, za neuspjehe podno Dirahija i Gergovije krivica je njegova. Loša taktika, zakašnjeli potezi i nemogućnost kontrole situacije u konačnici ga nisu koštale glave, nego pada morala. Iako je, na prvi pogled, čudno da u spisima kojima se nastoji prikazati ratničkim velemaistorom izvještava o porazima kojima njegove trupe u vlastitim očima gube vrijednost, sagledamo li sliku cjelovitije, vidimo da oba poraza prethode istom raspletu: utješnom i motivacijskom govoru pred cjelokupnom vojskom te odlučujućim bitkama, kojima je okončao galski ustanak (kod Alezije) i zauvijek ugasio sjaj Pompejeve ratničke zvijezde (kod Farsala).

Govori vojnicima imaju za cilj potpaliti njihovu krv i uliti im samopouzdanje za nastavak kampanje, a za našu su temu važni jer uz podjelu plijena, osobno sudjelovanje u bitkama, kažnjavanje, nagrađivanje i poticanje konkurencije u napredovanju čine kategorije koje se pojavljuju kao ustaljeni obrasci pristupa vojnicima i postupanja s njima. U Galskom ratu nalazi se šesnaest, a u Građanskom ratu osam primjera. Neki se primjeri mogu uvrstiti u više kategorija, što će biti jasno naglašeno.

Situacije u kojima Cezar govorom ili djelovanjem hrabri vojsku pojavljuju se jedanaest puta, od toga osam puta u Galskom, a triput u Građanskom ratu. U dva navrata vojsku hrabri govorima prije bitke, u tri navrata tijekom bitke ili marša, a dvaput nakon bitke (točnije, poraza). Četiri puta je na hrabrost svojih vojnika utjecao činidbom. Glavna razlika pristupa u Galskom ratu od onog u Građanskom je kontekst, odnosno potreba zbog koje to čini. Na početku galske kampanje njegovi su legionari neiskusni, pomalo i plašljivi,⁹⁰ ali vremenskim odmakom stasaju u vrhunski disciplinirane, odvažne i izdržljive jedinice.

---

⁸⁷ *Caes. Bell. civ.* 3, 68 – 69.

⁸⁸ *Caes. Bell. Gall.* 5, 31; 5, 33. – NAIVNOST: „...kao da ih nije na to nagovorio neprijatelj (Ambioriks), već najbolji prijatelji.../...*ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum*...“

- NEMAR: „Istom je tada Titurije (Sabin), koji se baš ni za što nije bio pobrinuo, počeo trčati ovamo i onamo.../ *Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare et concursare*...“

⁸⁹ Odnosno, svakoj situaciji je odredio krivca, ali ponekad ne čini to da bi skrenuo sumnju sa sebe, nego je spomenuti uistinu kriv.

⁹⁰ Primjer nalazimo prije bitke s Ariovistovim Germanima, kada je u vojsci zavladao panika zbog glasina o njihovoj tjelesnoj veličini, nadnaravnoj hrabrosti i vičnosti oružju. *Caes. Bell. Gall.* 1, 39. – „...*ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute et atque exercitatione in armis*...“

Cezarova primjena govornih „odgojno-obrazovnih“ metoda je u početku usmjerena na ohrabrivanje zastrašenih, a kasnije na poticanje dokazanih.

Cezar je, suočivši se s prijetnjom masovnog dezertiranja u suton bitke s Ariovistom, održao govor, skrenuvši vojnicima pažnju na njihovu hrabrost (*virtus*), sjećanje (*memoria*) na slavom ovjenčane Gaja Marija i njegovu vojsku (*cum non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritis videbatur*)⁹¹ te vlastitu opreznost i brižnost (*diligentia*).⁹² U drugoj knjizi, kad su Nervi iznenada napali Rimljane, Cezar je stigao ohrabriti⁹³ desetu legiju, podsjetivši ju na prethodno iskazanu hrabrost (*pristina virtus*).⁹⁴ Da bi i osobnim primjerom ohrabrio vojsku, u toj je kaotičnoj i napola izgubljenoj bitci osobno poveo napad, čime je osokolio vojsku i potaknuo kompetitivnost legionara u junačkoj borbi pred očima svog vojskovođe.⁹⁵ Time je i čitateljstvu ukazao na vlastitu hrabrost. U tom primjeru se isprepliću tri kategorije pristupa vojsci: osobno sudjelovanje, djelovanje koje potiče hrabrost i poticanje konkurencije u napredovanju.

Uz osobni angažman u bitci, Cezar na još tri mjesta izvještava o svojim postupcima koji su legionare potaknuli na hrabrost. Prije bitke s Helvećanima, kada cijelom časničkom korpusu, pa i sebi, uklanja konje iz djelokruga,⁹⁶ zatim, samim pojavljivanjem u Ciceronovu taboru u Atuatici⁹⁷ te, naposljetku, pod Alezijom, gdje je poslao nekoliko legija za zaštitu vojnika koji su gradili zid oko grada. Ta im je zaštita, prema Cezarovim riječima, uvećala, to jest uzdigla duh.⁹⁸

Kada govorimo o sokoljenju iskusnih trupa, u tri primjera primjećujemo gore navedenu razliku.⁹⁹ Više se ne radi o strahu od neprijatelja, nego ih Cezar sada hrabri i potiče da izdrže izrazite fizičke napore,¹⁰⁰ poput primjera obrane vanjskog i unutarnjeg zida kod Alezije,¹⁰¹ na maršu prema Dirahiju¹⁰² i prije razaranja Gomfa,¹⁰³ kada su nizak moral nakon poraza pod Dirahijem i oskudica iscrpili njegovu vojsku. Jedini primjer da je Cezar kaznio vlastite vojnike jest kad je, nakon Dirahija, degradirao neke znakonoše.¹⁰⁴

---

⁹¹ Protiv germanskih plemena Cimbra i Teutona.

⁹² *Caes. Bell. Gall.* 1, 40.

⁹³ Riječ koju u svojim spisima upotrebljava za ohrabrivanje, odnosno, sokoljenje je *cohortatio*.

⁹⁴ *Caes. Bell. Gall.* 2, 21.

⁹⁵ *Caes. Bell. Gall.* 2, 25.

⁹⁶ *Caes. Bell. Gall.* 1, 25.

⁹⁷ *Caes. Bell. Gall.* 6, 41.

⁹⁸ *Caes. Bell. Gall.* 7, 70. – fraza kojom se služi jest *animus augetur*.

⁹⁹ U odnosu na neiskusne i zastrašene.

¹⁰⁰ Kod Avarika sami legionari mole Cezara da nastavi s opsadom, unatoč oskudici. (*Caes. Bell. Gall.* 7, 17.)

¹⁰¹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 86 – moli ih da ne klonu (*labori succumbant*).

¹⁰² *Caes. Bell. civ.* 3, 41. – koristi *adhortatus*.

¹⁰³ *Caes. Bell. civ.* 3, 80. – upotrebljava *cohortatio*.

¹⁰⁴ *Caes. Bell. civ.* 3, 74.

U govorima nakon poraza kod Gergovije¹⁰⁵ i Dirahija¹⁰⁶ nastoji ohrabriti legionare i podići moral nakon pretrpljenih gubitaka.¹⁰⁷ U govorima se postavlja zaštitnički, ukazujući na počinjene pogreške, a u oba slučaja moli i da se iz svega lošeg izvuče nešto pozitivno. Na kraju govora kod Dirahija evocira štetu što se dogodila kod Gergovije, a koju su preokrenuli u svoju korist (*detrimentum in bonum vertere*). Ovdje ću se kratkom digresijom osvrnuti na Vegecijevo djelo Sažetak vojne vještine (*Epitoma rei militaris*). Na jednom mjestu taj kasnoantički vojni pisac donosi upute po kojima bi dobar vojskovođa trebao postupati, a da podigne ili održi moral u vlastitoj vojsci. Tako piše da moral raste vojskovođinim sokoljenjem i da u govoru prije bitke obavezno treba istaknuti neprijateljeve slabosti, vlastite vrline, ali i ukazati na to da su neprijatelji u prošlosti već bili nadvladani. Također, ohrabrenje valja potražiti u izazivanju gnušanja i srdžbe spram protivnika.¹⁰⁸ Razvidno je da Cezar postupa upravo na takav način, pa je neosporno da je Vegecije čitao Cezarova djela i iznio upute koje su se tijekom vremena pokazale praktično ispravnima, a teorijski utemeljenima.

Cezar potiče nadmetanje na tri mjesta, s time da smo jedno već spomenuli.¹⁰⁹ Ostala dva su u prvoj i u sedmoj knjizi. U prvoj knjizi desetu legiju javno proglašava jedinom pouzdanom, što kod drugih legija budi inat i želju da se dokažu,¹¹⁰ a u sedmoj knjizi je obećao nagradu (*praemium*) onome tko se prvi popne na gradski bedem Avarika, što je među vojnicima potaknulo utrku.¹¹¹ Cezar je prema svojim legionarima bio široke ruke, a u osam slučajeva je to naveo, bez obzira na to radi li se o prepuštanju plijena vojnicima ili o nagradama za određena postignuća. U pet navrata se koristi s tri termina, *dona*, *praeda* i *liberalitas*,¹¹² pomoću kojih možemo razaznati radi li se o plijenu ili o darovima. Uz našu se temu ti termini provlače pet puta, od čega *praeda* triput i to samo u Galskom ratu, a *liberalitas* i *dona* jedanput, samo u Građanskom ratu.

Još u Brundiziju, Cezar je vojnicima obećao darežljivost (*liberalitas*)¹¹³ što se može protumačiti i kao obilan plijen, ali i obilne nagrade. U tri iduća primjera jasno je da se radi o

¹⁰⁵ *Caes. Bell. Gall.* 7, 52 – 53.

¹⁰⁶ *Caes. Bell. civ.* 3, 73.

¹⁰⁷ U prvoj situaciji se obrušava na njihov neposluš (*retineri potuissent*) i pretjeranu žestinu (*cupiditas*), a potom ih hrabri (*confirmatis militibus*) i moli da ne klonu duhom (*ne animo permoverentur*). Nakon Dirahija, pak, zauzima blaži ton otpočetka. Ohrabrivši ih (*hortatus*), kazao im je neka ne dopuste da ih mori teret nesretne bitke (*ne accidissent graviter ferrent*).

¹⁰⁸ *Veg.* 3, 12.

¹⁰⁹ *Caes. Bell. Gall.* 2, 25. – osobnim ulaskom u bitku potiče legionare da se nadmeću u iskazivanju hrabrosti.

¹¹⁰ *Caes. Bell. Gall.* 1, 40 – 41. – prije bitke s Ariovistom.

¹¹¹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 27.

¹¹² Dar, plijen i darežljivost.

¹¹³ *Caes. Bell. civ.* 3, 6.

nagrađivanju: Cezar nagrađuje dopustom vojsku nakon osvajanja Avarika,¹¹⁴ višim činovima Petrejeve i Afranijeve tribune i centurione koji su prešli na njegovu stranu¹¹⁵ te novčano i opremom centuriona Scevu i jednu kohortu nakon bitaka kod Dirahija.¹¹⁶ Kada se radi o podjeli plijena, relevantni primjeri su: pljenidba zemlje Nervljana 53. godine,¹¹⁷ prepušten plijen vojnicima od pljačke u Cenabu,¹¹⁸ dodjela jednog Gala svakom legionaru, kao ratni plijen, nakon sloma Vercingetoriksovog ustanka¹¹⁹ te pljačka Gomfa.¹²⁰

---

¹¹⁴ *Caes. Bell. Gall.* 7, 32. – *commeatus*.

¹¹⁵ *Caes. Bell. civ.* 1, 77. – *magno in honore habuit*.

¹¹⁶ *Caes. Bell. civ.* 3, 53. – *dono*.

¹¹⁷ *Caes. Bell. Gall.* 6, 3. – *praeda*.

¹¹⁸ *Caes. Bell. Gall.* 7, 11. – *praeda*.

¹¹⁹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 89. – *praeda*.

¹²⁰ *Caes. Bell. civ.* 3, 80. – *expugno et diripio*.

2. RIMSKI NAROD

Prema svojim političkim saveznicima, rimskom puku, Cezar preko svojih Bilješki ne iznosi eksplicitne primjere propagande. Dapače, usporedimo li navode iz Bilješki s navodima drugih izvora, vidimo da nešto prešućuje. O instrumentalizaciji svjetine podjelom besplatnog žita, organiziranjem javnih igara, poklanjanjem novca ili pak donošenja povoljnih zakona izvještavaju Apijan i Svetonije.¹²¹ Za Cezarovu šutnju postoje dva razloga.

Prvo, rimska unutrašnja politika nije relevantna pri opisivanju ratovanja u Galiji, osim ako događaji u Rimu nisu utjecali na neke događaje u Galiji.¹²² Slušači ispod Rostre su ionako sudionici tih zbivanja, pa im „prošireni kontekst“ i nije od nekog značenja. Zanimaju ih detalji bitaka. Možemo zamisliti kako je bilo stajati tamo i slušati o divovskim Germanima, udaljenim Britancima, savezničkim Heduancima, nemirnim Helvećanima i ostalima, te kakav je dojam morala na sve njih ostavljati činjenica da je rimska vojska gotovo nepobjediva. Mislim da je Cezar za sebe nastojao postići trostruku korist. Te su vijesti ujedno bile izvješća Senatu, razonoda građanima, ali i političko i moralno opravdanje za činjenicu da u Galiji ginu rimski očevi, braća i sinovi. Svaki uspjeh popraćen je euforijom, a svaki poraz tugom i strepnjom u konačni ishod rimske stvari. U tri navrata, na koncu kampanja 57., 55. i 52. godine, Cezaru je, na temelju njegovih izvještaja, Senat dodijelio višednevnu *supplicatio*.¹²³

Drugi razlog su goleme količine novca, žita i zemlje, koje je Cezar podijelio puku tijekom galske kampanje. Za sobom su potezale neka nezgodna pitanja. Kako svojim protivnicima ne bi davao povoda za otvaranje istraga, odlučio se ne izjašnjavati o tim detaljima.

Ipak, o Cezarovim potezima prema puku postoje i posredni izvještaji. Preko Hircija, u osmoj knjizi Galskog rata, saznajemo da je 51. godine s Cezarom u Galiji bio Marko Antonije, postavljen za zapovjednika zimskog logora,¹²⁴ a već godinu kasnije, Antonije je pučki tribun koji u Rimu agitira za Cezarovu stvar.¹²⁵ Za vrijeme građanskog rata je u Rimu, kao Cezarov zamjenik, a vodio je računa o opskrbi Grada i održavanju reda. U jednom trenutku je došlo do nereda i Antonije je suočen s neprijateljski raspoloženim Cezarovim veteranima. Cezar je hitno doputovao u Rim, smirio situaciju i za upravitelja u Rimu

---

¹²¹ *App. Bell. civ.* 2, 13; 2, 48; 2, 102; 2, 106; *Suet. Iul.* 26; 39.

¹²² Takav je slučaj s nemirima u Rimu nakon ubojstva Publija Klodija. Ti su neredi odgodili Cezarov povratak u Galiju, pa su Gali iskoristili priliku i počeli pripreme za veliki ustanak pod Vercingetorikovim vodstvom. (*Caes. Bell. Gall.* 7, 1.)

¹²³ *Caes. Bell. Gall.* 2, 34. (*ex litteris Caesaris dierum XV supplicatio decreta est*); 4, 38. (*ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio a senatu decreta est*); 7, 90. (*his litteris cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur*).

¹²⁴ *Caes. Bell. Gall.* 8, 2.

¹²⁵ *Caes. Bell. civ.* 1, 2. – ovoga puta izvještaj podnosi Cezar.

imenovao Lepida. Možemo zaključiti da je Cezar u vrijeme građanskog rata nastojao pod svaku cijenu zadržati Rim u svojim rukama. To je mogao održati jedino konstantnim utjecajem na njegove stanovnike. S obzirom na neprestanu zauzetost diljem čitavog Mediterana, preostalo mu je imenovati ljude od povjerenja koji će u njegovo ime upravljati Rimom dok on ne dovrši započeto. Započeo je sa svojim provjerenim časnikom, Markom Antonijem, kojeg je naslijedio Marko Emilije Lepid. Kontinuiranom opskrbom Rim niti u jednom trenutku nije ugrozila glad. Dapače, jedan od prvih poteza nakon provale preko Rubikona i osvajanja Rima bio je slanje Kuriona s dvije legije na Siciliju, rimsku žitnicu.¹²⁶ Slučajnost je htjela da je do Kurionova dolaska Sicilijom upravljao Katon.

U propagandu prema svjetini možemo uvrstiti i omalovažavanje i blaćenje političkih protivnika, koje je u skladu s temeljnim razlogom nastanka Bilješki o građanskom ratu – potrebom da se opravda prelazak Rubikona. Uz Pompeja i Katona izdvajaju se i Lucije Lentula i Pompejev punac Scipion. Katona opisuje jalnim zbog starih zavada i poraza na izborima (*veteres inimicitiae et dolor repulsae*),¹²⁷ Lentulu zamjera služenje optimatskoj strani zbog nagomilanih dugova i nade za dobivanje položaja,¹²⁸ kukavičluk,¹²⁹ ali i razmetljivost. Nakon Farsala je primijetio njegov napušteni šator, kojeg je oholi starac dao obaviti bršljanom.¹³⁰ Scipion je, poput Lentula, stremio položaju, a nadao mu se temeljem rodbinskih veza s Pompejem.¹³¹ Njega Cezar predstavlja pljačkašem¹³² i lošim zapovjednikom,¹³³ koji je prije bitke kod Farsala „radio ražanj bez zeca“, licitirajući željenim magistraturama nakon buduće pobjede nad Cezarom.¹³⁴

Pompeja je Cezar, logično, najviše prozivao. Vjerojatno je najviše žalio zbog činjenice da se Pompej udružio s ljudima koje su nekada nastojali zajedno politički nadmudriti.¹³⁵ To se vidi u primjeru odmah na početku Građanskog rata, gdje ističe da se Pompej na nagovor zajedničkih političkih neprijatelja udaljio od njega i nije htio imati nikoga jednako dostojanstvena kraj sebe.¹³⁶ Čak ga u tom kontekstu optužuje da on, a ne Cezar inzistira na ratu, iako mu je uvijek bio spreman pomoći u stjecanju časti i višeg dostojanstva.¹³⁷ Navodi

---

¹²⁶ *Caes. Bell. civ.* 1, 30.

¹²⁷ *Caes. Bell. civ.* 1, 4.

¹²⁸ *Caes. Bell. civ.* 1, 4. – (...) *spe exercitus ac provinciarum et regum appellandorum largitionibus movetur.*

¹²⁹ *Caes. Bell. civ.* 1, 14. – Pobjegao je, pred Cezarom, iz Rima ostavivši otvorena vrata gradske blagajne.

¹³⁰ *Caes. Bell. civ.* 3, 96. – *tabernacula protecta hedera.*

¹³¹ *Caes. Bell. civ.* 1, 4.

¹³² *Caes. Bell. civ.* 3, 31. – *confirmadorum militum causa diripiendas his civitates dedit.*

¹³³ *Caes. Bell. civ.* 3, 36. – 38. – Jeftino je upao u Domicijevu zasjedu u Makedoniji.

¹³⁴ *Caes. Bell. civ.* 3, 82.

¹³⁵ Pompeju je zamjerao i smrt svoje kćeri, ali to nije stvar koju je mogao napisati i javno izreći.

¹³⁶ *Caes. Bell. civ.* 1, 4.

¹³⁷ *Caes. Bell. civ.* 1, 7.

situacije kad Pompej ispada ohol¹³⁸ i neodlučan,¹³⁹ s time da mu neodlučnost pri ulasku u konačnu bitku odnosi povjerenje saveznika, koji mu zbog nje sve više prigovaraju.¹⁴⁰ Naposljetku, proziva ga za lošu taktiku,¹⁴¹ i podcjenjivanje protivnika¹⁴² te mu pripisuje kukavičluk jer je nakon poraza kod Farsala prvi pobjegao.¹⁴³

Ocrnjivanjem suparnika htio je od sebe udaljiti mogućnost krivnje za nastali sukob, a ujedno i pokazati da je, unatoč optimatskoj krivici, neosvetoljubiv. Tim aspektom Cezarove propagande bavit ćemo se u idućem potpoglavlju.

---

¹³⁸ *Caes. Bell. civ. 3, 45.* – (...) *quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.* / Možete me nazvati vrlo nesposobnim zapovjednikom ako Cezarove legije uzmaknu bez poraza odanle kamo su zbog nerazborite taktike upale.

¹³⁹ *Caes. Bell. civ. 3, 70.* – Kod Dirahija, kada zbog bojazni od zasjede nije progonio Cezarove poražene trupe.

¹⁴⁰ *Caes. Bell. civ. 3, 82.*

¹⁴¹ *Caes. Bell. civ. 3, 92.*

¹⁴² *Caes. Bell. civ. 3, 86.*

¹⁴³ *Caes. Bell. civ. 3, 94.*

3. MILOSRĐU

Većina izvora opisuje Cezara kao čovjeka blage ćudi, sklona pomirljivosti i opraštanju,¹⁴⁴ a takvu je sliku preko Bilješki i sam nastojao stvoriti. *Clementia*, u prijevodu blagost ili milosrđe, jedan je od temeljnih elemenata kojim je Cezar gradio svoj javni lik. Za Cicerona je Cezarova politika milosrđa *insidiosa clementia*, a suprotnost joj je *iracundia*, koju pripisuje Pompejevoj strani.¹⁴⁵ Cezarova je *clementia* bila izražena kao propagandna i kao politička ideja, a glavni dokaz njene važnosti je to što je još za Cezarova života postala rimskim kultom.¹⁴⁶ Politika milosrđa može potjecati iz zgražanja nad okrutnostima u građanskim sukobima još iz Marijeva i Sulina vremena.¹⁴⁷ Veliki publicitet koji joj je Cezar davao pokazuje da je time nastojao pripadnike visokih slojeva privući u svoju stranku.¹⁴⁸

Glavnina je senatora, koji nisu bili previše stari za putovanje, na kraju odlučila slijediti Pompeja na Istok, dok je većina vitezova i italjskih zemljoposjednika ostala izvan sukoba. Senatori su pobjegli za Pompejem zbog nekoliko razloga: straha od Cezarove odmazde, straha od Pompejeve odmazde u slučaju njegove pobjede, neslaganja sa Cezarovom politikom i vjerojatno najveći broj njih zbog „osjećaja pripadnosti krdu.“ Vitezovi i zemljoposjednici su bili zainteresirani za mir i zaštitu svoje imovine te su bili zadovoljni kada je Cezar pokazao neočekivano veliki obzir prema privatnoj imovini.¹⁴⁹ Vidjevši da je Cezar voljan prihvatiti neutralni smjer i politiku oprosta, velik broj senatora, među kojima je bio i Cezarov punac, s vremenom se vratila i prihvatila novu vlast.¹⁵⁰ Primjer politike oprosta je i Marko Junije Brut koji se u ratu, unatoč bliskom odnosu njegove majke Servilije i Cezara, opredijelio za Pompeja. Cezarovom je pobjedom rehabilitiran i postao *praetor urbanus*.¹⁵¹ To je bila mudra propaganda jer je time Cezar dobivao naklonost zbog oslobađanja ljudi, a mogao je zadobiti i simpatije jer su se prema njemu pokazali nezahvalnima.¹⁵²

Prije analize podataka iz Bilješki dužan sam jednu napomenu. Iskaze milosrđa iz Galskog rata sam odvojio od onih iz Građanskog rata jer su Cezarovi motivi, obrasci i opravdanja postupaka prema barbarima različiti od onih prema rimskim građanima. Mišljenja sam da ih

---

¹⁴⁴ *Suet. Iul.* 74; 75; *Plut. Caes.* 15; 34; 46; 48; 57.; *App. Bell. civ.* 2, 14; 2, 38; 2, 42 – 43; 2, 48; 2, 80; 2, 107; *Cic. Deiot.* 14; *Dio* 42, 55, 3.

¹⁴⁵ *Cic. ad Att.* 8, 16, 2.

¹⁴⁶ Ross Taylor 1975, 68.

¹⁴⁷ Ross Taylor 1949, 164.

¹⁴⁸ *Cic. Phil.* 2, 116.

¹⁴⁹ Ross Taylor 1949, 163.

¹⁵⁰ *Suet. Iul.* 75. – „Kad je Pompej proglasio da će neprijateljima proglasiti sve one koji se ne priključe obrani Republike, Cezar je objavio da će one koji budu neutralni smatrati prijateljima.“

¹⁵¹ Steel 2009, 122. – godine 44. je bio jedan od organizatora Cezarova ubojstva te mu je tako vratio iskazano dobročinstvo.

¹⁵² U građanskom rata je masovno oslobađao zarobljene legionare te ih slao kućama. Senatorijale koji su mu povjerili svoje živote i imovinu nije zakletvom tjerao na vjernost ili im plijenio imanja.

je bolje promatrati zasebno. Uz iskaze milosrđa sam izdvojio i primjere „okrutnog“ postupanja. Naravno, Cezar takve postupke ne smatra niti opisuje okrutnima, nego nužnima ili primjerenima. Kada Cezar procjenjuje da neko pleme treba kazniti ili ga poštediti, on to čini kroz dvostruku ulogu: moralnog autora ratnih memoara i od rimskog Senata i naroda ovlaštenog prokonzula. Dakle, prikazuje se dobrohotnim pobjednikom i revnim zastupnikom Rimljanima povoljne politike.

Milosrđe prema barbarima

Cezar je opasnosti da javnost osudi ratovanje u Galiji pristupio vrlo pragmatično. Nastojao je iznijeti političko opravdanje za svaki postupak. S obzirom na to da je puk, izuzevši nekoliko optimatskih intervencija, cijelo vrijeme na njegovoj strani, može se reći da ga je Cezar konstantnim pobjedama uspio kupiti. U svemu tome se nije previše oštro gledalo na povremene pokolje „nekih tamo barbara,“ dok se na poštudu njihovih života gledalo kao na izraz velikodušnosti.¹⁵³ Također, Cezar je mnogo zaplijenjenog galskog zlata prosljedio upravo prema svjetini i to preko besplatne dodjele žita, javnih radova i novčanih nagrada, što mu je ostavilo otvorenom samo jednu frontu – Katona i njegovih istomišljenika.

Blagost je Cezar eksploatirao preko granice dobrog ukusa, čineći to na dva načina: samostalnim isticanjem svog miroljubivog karaktera i stavljanjem vlastitog milosrđa u usta barbara. Čitatelj tako stječe dojam da su i barbari bili upoznati s njegovom nadaleko poznatom dobrohotnošću.

Iskazivanje milosrđa u Galskom ratu Cezar spominje sedam puta. Od toga su četiri primjera kad sam ističe svoju blagost, a tri gdje ga, kroz njegove riječi, blagim opisuju barbari. Iako je njegova *clementia* kasnije divinizirana, u Bilješkama o galskom ratu se, u kontekstu pokazane blagosti, pojavljuje svega dvaput i to isključivo u frazi *pro sua clementia ac mansuetudine*.¹⁵⁴ U oba slučaja se radi o invokaciji njegova milosrđa prilikom kampanje po Belgiji, kada ga za milost mole Belovaci i Atuatučani. *Indulgentia Caesariana*, za kojom tijekom velikog galskog ustanka 52. godine žale odmetnuti Heduanzi, pojavljuje se kao treći primjer njegove blagosti iz barbarskih usta.¹⁵⁵ U četiri situacije, kad sam sebi pripisuje milosrdnost, odnosno, ako detaljnije proučimo izvor, dobrohotnost, Cezar koristi četiri različite formulacije. U prve dvije eksplicitno se koristi riječju za milosrđe: prema helvetskom plemiću Dumnoriksu u prvoj i plemenu Nerva u drugoj knjizi, a imenovao ga je izrazima *gratia*,¹⁵⁶ odnosno, *miser cordia*,¹⁵⁷ dok u preostale dvije narativ implicira milosrđe, iako se ono izrijeком ne spominje. U šestoj knjizi Cezar navodi da je Senoncima dodijelio oprost, to jest, da je prihvatio njihovu ispriku (*excusationemque accipit*),¹⁵⁸ a u sedmoj je knjizi Heduanze poštudio svojim dobročinstvom (*beneficio conservatos*).¹⁵⁹

¹⁵³ Poštudio bi ih, naravno, jedino ako time ne bi ostalo opasnosti za Rimljane.

¹⁵⁴ *Caes. Bell. Gall.* 2, 14; 2, 30. – poznat je „po svojem milosrđu i blagosti.“

¹⁵⁵ *Caes. Bell. Gall.* 7, 63. – (...) *Caesaris indulgentiam in se requirent.*

¹⁵⁶ *Caes. Bell. Gall.* 1, 20. – (...) *tanti eius apud se gratiam esse* (...).

¹⁵⁷ *Caes. Bell. Gall.* 2, 28. – (...) *usus misericordia* (...).

¹⁵⁸ *Caes. Bell. Gall.* 6, 4.

¹⁵⁹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 41.

Iz svega je razvidno da Cezar, iako se nastoji takvim prikazati, sebi ne pripisuje milosrdnost riječju *clementia*, iz koje je kasnije nastao kult. Meni se čini da su Cezarovi nastavljači,¹⁶⁰ njegovi suvremenici (npr. Ciceron) i kasniji autori (npr. Svetonije) upotrebljavali taj termin iz tri logična razloga: 1. jer je u vrijeme nastajanja njihovih radova (Svetonije) taj kult već bio uspostavljen pa je takva terminologija bila propisna; 2. politikantstvo i ovisnost o ruži političkih vjetrova suvremenika (Ciceron) koji se ne žele zamjeriti Diktatoru čiji se kult Milosrđa taman uspostavljao; 3. nastojanje nastavljača, koji su pisali nakon Cezarova ubojstva, na tome da se taj kult nastavi propagirati i održavati. Rješenje tog fenomena ostavit ću klasičnim filozofima i ljudima usko specijaliziranim za rimske kulture.

Pokolji, osvete i pljačke su, s druge strane, događaji koje Cezar tretira isključivo kao odgovor na barbarsku provokaciju ili neposluh. Za takve intervencije donosi četiri opravdanja. Atuatucane je prodao u roblje, a njihova dobra opljačkao jer su Rimljane napali nakon sklopljenog primirja.¹⁶¹ Smaknuvši (*necare*) venetski senat preostale je Venete prodao (*reliqui*) u roblje (*corona vendere*). To je opravdao potrebom da se kazne oni koji ne poštuju nepovredivo pravo poslanika.¹⁶² U četvrtoj knjizi, Cezar je uhapsio germanske izaslanike, što je bilo jasno kršenje međunarodnih zakona. Zbog iste je stvari, u trećoj knjizi, kaznio Venete.¹⁶³ Zarobljavanje pravda njihovim¹⁶⁴ nepoštenjem i pretvaranjem (*perfidia et simulatione*), a napad na germansku vojsku te progon žena i djece smatra primjerenim zbog „njihova jučerašnjeg vjerolomstva“ (*pristini diei perfidia*).¹⁶⁵ Zbog tog pogroma, Katon je, prema Plutarhu, inzistirao da se Cezara preda Germanima s onu stranu Rajne, da mu sami sude.¹⁶⁶ Posljednji primjer iz ove kategorije nalazi se u sedmoj knjizi, kada je Cezar, zbog karnutskog pokolja rimskih građana u Cenabu,¹⁶⁷ „dobročinstvo“ uzvratio s kamatama. U osvajanju Avarika nije poštediti ni starce, ni žene ni djecu.¹⁶⁸ Koliko je želja za osvetom bila velika pokazuju tvrdnja da se vojnici na plijen nisu ni osvrnuli te spomen samo 800 preživjelih od 40.000.¹⁶⁹ Za njegov javni lik potonja situacija ogledni je primjer

¹⁶⁰ Cezarova se *clementia* spominje na tri mjesta u Afričkom (*Bell. Afr.* 86; 88; 92.) i jednom u Hispanskom ratu (*Bell. Hisp.* 17.).

¹⁶¹ *Caes. Bell. Gall.* 2, 32. - ...*iis quae retinuerant et celaverant armis...*; ...*omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt.*

¹⁶² *Caes. Bell. Gall.* 3, 16. - ...*ius legatorum conservaretur...*

¹⁶³ *Caes. Bell. Gall.* 4, 13.

¹⁶⁴ Misli se na Germane.

¹⁶⁵ *Caes. Bell. Gall.* 4, 14. - Iz zasjede su napali Cezarove konjanike, iako su mirovni pregovori bili u tijeku.

¹⁶⁶ *Plut. Caes.* 22; *Cat. Min.* 51. - Međutim, Rim nije osvojio svijet kažnjavanjem uspješnih vojskovođa.

¹⁶⁷ *Caes. Bell. Gall.* 7, 3.

¹⁶⁸ *Caes. Bell. Gall.* 7, 28. - ...*non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercunt.*

¹⁶⁹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 28. - ...*nec fuit quisquam, qui praedae studeret.*

samoprikazivanja kao pravednog osvetnika, koji ne prašta nepravde počinjene nad sugrađanima.

Milosrde prema rimskim građanima

Za Cezarovo milosrđe u razdoblju građanskog rata ali i nakon njegova pobjedonosnog svršetka Svetonije, njegov veliki kritičar, koristi birane riječi, *moderationem clementiamque admirabilem exhibuit* – vrijedne divljenja.¹⁷⁰ Iako smo u prethodnom dijelu vidjeli nekoliko kompromitirajućih radnji, ovdje se možemo složiti da je Svetonije – *de facto* – u pravu.

Za razliku od situacije u Galiji, gdje Cezar ne inicira mir nego ga nameće ili potvrđuje, u građanskom ratu protiv pompejevaca mu je pristup (i potreba) drugačiji. Prije prelaska Rubikona i neposredno nakon njega neprestano odašilje pomirbene apele.¹⁷¹ Ujedno nastavlja nizati opravdanja za ulazak vojskom u Italiju. Nastojao se prikazati žrtvom koja je pronijela slavu rimskog imperija do kraja svijeta, a sada ga skupina sebičnih oligarha želi baciti u okove. Njegov stav najbolje ilustrira izjava nakon bitke kod Farsala: „Sami su to htjeli, na to su me silom natjerali. Ja, Gaj Cezar, nakon što sam uspješno okončao najveće ratove, bio bih osuđen od njihovih sudova da sam se odrekao svoje vojske.“¹⁷²

Od samog početka osvajanja Italije Cezar postupa obzirno prema domaćem stanovništvu i prema neprijateljima koji mu se usude suprotstaviti. Brža od njegovih osvajanja municipija bila je jedino njegova reputacija. Poput požara se proširio glas da je blag u postupcima, stoga su ga u dobrom dijelu gradova dočekala otvorena vrata. Takav primjer su gradovi Auksim i Sulmon. U Auksimu je Cezar oslobodio zarobljenog Pompejevog centuriona primipila, a u Sulmonu Atija Vara, koji se ovamo sklonio bježeći upravo iz Auksima.¹⁷³ U Korfiniju je zarobio pedesetak senatora i vitezova, među kojima i Lucija Domicija. Sve ih je pustio žive i zdrave, a Domiciju nije oduzeo 6,000.000 sestercija za vojničke plaće, koje je ovaj sa sobom donio.¹⁷⁴

Milosrdnost ga prati kroz čitav narativ Građanskog rata. Sudeći prema izvještajima drugih izvora, nemamo razloga sumnjati u njegovo blago postupanje sa zarobljenim protivnicima.¹⁷⁵ Uspostavio je obrazac dodjele oprosta koji se pokazuje dosljednim čitavo vrijeme. Kada bi mu neprijateljski vojnici pali u ruke, vojnom zakletvom bi ih uvrstio u svoju vojsku ili ih čak otpuštao kućama.¹⁷⁶ Kako ćemo pokazati, Cezar niti u Građanskom ratu

---

¹⁷⁰ *Suet. Iul.* 75.

¹⁷¹ *Caes. Bell. civ.* 1, 24; 26.

¹⁷² *Plut. Caes.* 46.

¹⁷³ *Caes. Bell. civ.* 1, 13; 1, 18.

¹⁷⁴ *Caes. Bell. civ.* 1, 23.

¹⁷⁵ Vidi prvu bilješku u poglavlju o milosrđu.

¹⁷⁶ *Caes. Bell. civ.* 1, 85; 3, 27; 3, 98.

svoje milosrđe ne naziva *clementia*. Od osam primjera, u njih pet blagost sebi pripisuje sam, jedanput mu je pripisuje protivnik,¹⁷⁷ a po jedanput ju zazivaju Afranije i građani Masilije.

Kod Ilerde, na kraju prve knjige, Afranijevi i Petrejevi legionari u jednom napola uspješnom pokušaju izmirenja sa Cezarovim trupama ističu da je mir (iako ubrzo narušen) nastupio zbog Cezarova milosrđa iskazanog dan ranije (*pristina lenitas*).¹⁷⁸ Iako su Afranije i Petrej mir narušili,¹⁷⁹ Afranije je, prilikom predaje, Cezara preklinjao za milost, ako je još ima u njemu (*siqui locus misericordiae relinquatur*).¹⁸⁰ *S misericordia*¹⁸¹ je, također, opisan i zaziv Masiljana, a molbe su im, kao i Afraniju, uslišane jer im je Cezar poštedito grad (*conservare*), iako ponajprije zbog drevne slave (*nomen et vetustas*).¹⁸²

Glagol *conservare*, koji, u ovom slučaju, prevodimo kao poštediti, provlači se kroz preostala četiri primjera, u trećoj knjizi Građanskog rata. Tako je, redom, Cezar poštedito Lucija Torkvata, zapovjednika Orika,¹⁸³ brodolomce s Roda u sastavu Pompejeve flote,¹⁸⁴ stanovnike tesalskog grada Metropola¹⁸⁵ te naposljetku poražene Pompejeve vojnike nakon Farsala, koje je prvo utješio (*consolare*), zatim uputio na svoje milosrđe (*lenitas*), pa ih sve poštedito (*omnes conservavit*).¹⁸⁶

Cezar u građanskom ratu nije zaprljao ruke krvlju rimskih građana. Jedini zločin zbio se nad građanima Gomfa, ali, ruku na srce, oni nisu bili rimski građani. Dosljedan je pri iskazivanju milosti i poštediti vojnih neprijatelja, a ironija sudbine utoliko je veća, jer bi se mnogi od cezaroubojica mogli pronaći u jednoj od ovih kategorija.

---

¹⁷⁷ Afranijevi i Petrejevi legionari.

¹⁷⁸ *Caes. Bell. civ.* 1, 74.

¹⁷⁹ Pritom poubijavši brojne Cezarove legionare koji su se, u prijateljskom ozračju, zatekli u njihovom logoru.

¹⁸⁰ *Caes. Bell. civ.* 1, 84.

¹⁸¹ *Caes. Bell. civ.* 2, 12.

¹⁸² *Caes. Bell. civ.* 2, 22.

¹⁸³ *Caes. Bell. civ.* 3, 11. – ...*se atque oppidum Caesari dedit incolumisque ab eo conservatus est.*/ predao je sebe i grad Cezaru, te je pošteđen.

¹⁸⁴ *Caes. Bell. civ.* 3, 27. – ...*quos omnes conservatos Caesar domum remissit.*/ koje je sve Cezar poštedito i poslao kući.

¹⁸⁵ *Caes. Bell. civ.* 3, 81. – ...*quibus diligentissime conservatis...*/koje je s velikim poštovanjem poštedito.

¹⁸⁶ *Caes. Bell. civ.* 3, 98.

4. VIRTUS

Nešto što je Rimljanima bilo potpuno urođeno, dio njihovog identiteta, stila i načina ophođenja, filozofskih promišljanja, nama je, uz silan trud i marljivost raznih filologa, filozofa i povjesničara - potpuno nejasno. Mi, zapravo, uopće nemamo pojma što je *virtus*.

U literaturi prevladava unisono mišljenje. *Virtus* je nemoguće doslovno prevesti (autori misle na engleski jezik, ali je to primjenjivo i na hrvatski). Kompleksnost samog pojma onemogućava direktno prevođenje.¹⁸⁷ Etimološko značenje te riječi, koje je bilo poznato svakom izvornom govorniku latinskog, jest muževnost. Shodno tome, navedeni pojam najčešće se prevodi kao muževnost, hrabrost ili junaštvo.¹⁸⁸

U stvarnoj upotrebi, glavno značenje riječi je, prema Andrewu Riggsbyu, izvrsnost u služenju državi, posebice hrabrost i izdržljivost idealnog vojnika.¹⁸⁹ Myles McDonnell ju je definirao kao „idealno muškarčevo ponašanje“ koje je, kao skup etičkih vrlina, u rimskom društvu imalo zaslužno mjesto.¹⁹⁰ Zbog identifikacije te ideje s Rimom kao zajednicom vremenom je postala državnim kultom, a lik odabran za personifikaciju tog kulta bila je božica Roma, prikazivana kao potpuno oboružana, žena – ratnica. Ciceronov govor iz 43. godine svjedoči koliko je Rimljanima *virtus* bila važna. On ističe da su rimski preci njome osvojili prvo Italiju, potom Kartagu pa i Numanciju. Kaže da je *virtus* nepromjenjiva i duboko ukorijenjena stavka,¹⁹¹ oznaka rimske rase i vrste te poziva sunarodnjake da se čvrsto drže te baštine koju su im preci ostavili.

Kad rimski političar govori o konceptu *virtus* misli na skup moralnih vrlina. Za njega se *virtus* sastoji od osobnog uspjeha iskazanog tim moralnim vrlinama i postignutog za slavu rimske države.¹⁹² Služba državi tražila je osobne, privatne vrline ali i njihovu javnu primjenu. Posjedovanje vrlina, a njihovo neiskazivanje u javnim službama se preziralo. Tradicionalno se jedino vršenje službe smatralo pogodnim za iskazivanje vrlina. Primjereno obnašanje dužnosti zahtijevalo je i osobne vrline, ali se te vrline, bez javnih postignuća, nisu računale.¹⁹³ *Virtus* je bila ideal uskog kruga ljudi, to jest vladajuće klase, te je prihvaćena kao rimska tradicija i kroz određene transformacije nadživjela klasu koja ju je uspostavila ali i civilizaciju čiji je dio bila.¹⁹⁴

---

¹⁸⁷ U modernim jezicima ne postoji istoznačnica jer u današnjem društvu ne postoji takav društveni koncept, karakterističan Rimljanima.

¹⁸⁸ Divković 1997, 1147.: s. v. *virtus*, muževnost, hrabrost, junaštvo, srčanost, postojanost, vrlina, odvažnost.

¹⁸⁹ Riggsby 2006, 83. vidi u: Eisenhower 1974, col. 896 – 910.

¹⁹⁰ McDonnell 2006, 2.

¹⁹¹ *Cic. Phil.* 4,13. – (...) *virtus est una altissimis defixa radicibus* (...).

¹⁹² Earl 1967, 21.

¹⁹³ Earl 1967, 23.

¹⁹⁴ Earl 1967, 21.

Ideja da je *virtus* pojam široke upotrebe u sukobu je sa zaključcima povjesničara rimskih institucija, umjetnosti i religije, koji su se, istražujući dokaze tog kulta, složili da je *virtus* primarno ratnički koncept.¹⁹⁵ Posjeduje snažan vojnički prizvuk te obuhvaća ne samo tjelesnu, nego i moralnu hrabrost i vještine neophodne vojnicima i zapovjednicima.¹⁹⁶ Ukratko, vojnička *virtus* je sve što vodi uspjehu u bitci, sa iznimnom vještinom i mudrošću. Slava (*gloria*) i čast su se zadobivali i polaganjem života za državu. Kada bi pojedinac poginuo na bojnopolju, *per virtutem*, nije sasvim iščeznuo. Nadživjela ga je njegova *gloria*.¹⁹⁷

Virtus je nedvosmisleno pozitivna odlika. Različite osobe ne moraju se složiti je li neki čin primjer hrabrosti, ali tvrdnja da je nešto *virtus* implicira odobravanje.¹⁹⁸ Dvosmislenost pojma *virtus* u odnosu na njegov etički sadržaj je osigurala podlogu za redefiniranje rimske muževnosti, a upravo Ciceronovi govori, Cezarove Bilješke i Salustijeva djela navode primjere koji na najbolji način prikazuju kako su ratničke konotacije rimske muževnosti upotrijebljene, izmanipulirane i redefinirane kako bi bile prikladne smjeru kojim se rimski svijet kretao – od Republike prema Principatu.¹⁹⁹ Salustije u uvodnim poglavljima Rata protiv Katiline i Rata protiv Jugurte raspravlja o izvornim aristokratskim vrlinama i njihovom srozavanju i nestanku u vrijeme kasne Republike.²⁰⁰ Piše da su u njegovo vrijeme pravu *virtus* utjelovljivala dvojica Rimljana, Cezar i Katon.²⁰¹ Ciceron ističe da je *virtus* etička kvaliteta, te se na nju misli kad se spominje u svakodnevnom govoru,²⁰² dok njegov suvremenik Cezar koristi tu riječ kako bi istaknuo *virtus* kao ratničku izvrsnost.

Zaključno, *virtus* možemo definirati kao skup vrlina koje omogućuju (osiguravaju) pojedinčevo konkretno djelovanje u političke ili u vojne svrhe na korist državi. Te vrline pojedinac stječe rođenjem.²⁰³ U ovom je radu, međutim, naglasak na Cezarovim Bilješkama te je sasvim izvjesno da se *virtus* najviše pojavljuje kao ratnička vrlina, koja uključuje hrabrost,²⁰⁴ srčanost, inicijativu, požrtvovnost, časnost u postupcima,²⁰⁵ ali i kvalitetno strateško i taktičko promišljanje.

---

¹⁹⁵ McDonnell 2006, 5.

¹⁹⁶ Goldsworthy 2006, 37.

¹⁹⁷ Earl 1967, 32.

¹⁹⁸ Riggsby 2006, 83.

¹⁹⁹ McDonnell 2006, 294 – 295.

²⁰⁰ *Sall. Bell. Cat.* 2,3 – 14.; *Bell. Jug.* 1 – 4.

²⁰¹ *Sall. Bell. Cat.* 53,6.

²⁰² *Cic. de amic.* 21.

²⁰³ Rimljani su se s time rađali, ali su bili posve svjesni da je individualna stvar što će kasnije s time učiniti (npr. Katilina).

²⁰⁴ Vidi pristup prema vojsci.

²⁰⁵ Vidi potpoglavlje o milosrđu.

Sada bi valjalo, nakon objašnjenja pojma *virtus* u njenim teorijskim okvirima, pokazati koliko puta je i u kojem kontekstu Cezar tu riječ koristio u svojim Bilješkama. S obzirom da smo maloprije rekli da Cezar pod terminom *virtus* misli na ratničku izvrsnost, a u potpoglavlju o pristupu vojsci da su njegove Bilješke vojnog karaktera, smatram da je ovu raspravu ispravno smjestiti na kraj poglavlja u kojem analiziram Cezarovu samopromociju. Tako ćemo zaokružiti cjelinu iz koje se može vidjeti kojim je postupcima (i riječima) dokazao vrsne zapovjedničke vještine, brigu prema rimskom puku i milosrdnu narav te, na koncu, ovim potpoglavljem prikazati do koje se mjere Cezar, preko svojih spisa, prikazao utjelovljenjem rimske ratničke odlike, odnosno, do koje se mjere iskazao kao čovjek od *virtus*.

Da bih potkrijepio tvrdnju o ratničkoj konotaciji *virtus*, izdvojio sam brojčane podatke spominjanja *virtus*. U sedam Cezarovih knjiga o Galskom i u tri knjige Građanskog rata *virtus* se spominje 68 puta, od toga 42 puta u prvom, a 26 puta u potonjem. U 37 slučajeva Cezar je *virtus* pripisao svojim vojnicima i časnicima, 16 puta barbarima, 5 puta Masiljanima i njihovim saveznicima, po jedanput Pompeju i makedonskom zapovjedniku u Pompejevoj vojsci i 8 puta donosi nečiji govor u kojemu govornik nekome pridodaje tu vrlinu. Dakle, svaki puta se spominje isključivo u ratničkom kontekstu.

Vidimo da, kao i u slučaju riječi *clementia*, Cezar sebi ne pripisuje *virtus* eksplicitno. Međutim, to i nije otkriće koje bi nas trebalo čuditi. Za početak, Cezar spise piše zbog opravdavanja svojih postupaka i svjestan je da mora zadržati određenu dozu objektivnosti (zato i piše u trećem licu). Da je krenuo s nerealnom pričom, nitko mu ne bi vjerovao i još bi, lako moguće, postao predmet ismijavanja. Cezar je, zapravo, napravio genijalnu stvar. Narativ je posložio tako da indirektno navodi čitatelja putem kojim sam to želi. Na kraju tog puta čitatelj se, vjerojatno, ne bi mogao oteti zaključku da je upravo svjedočio izvanrednim postignućima pravog muža. Jer, Cezar je u svojim Bilješkama prikazan kao onaj koji vojskom zapovijeda superiornom procjenom, ohrabruje ju,²⁰⁶ brine za njen moral i potrebe, spašava je od opasnosti te se, prema potrebi, bori uz bok svojim vojnicima, a zbroj toga svega je *virtus*. Cezarova funkcija vođe je toliko zamjetna da se ponekad, prije bitaka, malodušje rimskih vojnika obuzdava i moral podiže čak i u njegovu odsustvu i to tako da se na legatov nagovor prisjete pobjeda pod Cezarovim vodstvom ili pak da zamisle da ih sam Cezar promatra.²⁰⁷

---

²⁰⁶ *Caes. Bell. Gall.* 1, 40; 2, 21; 5, 52; *Bell. civ.* 3, 73.

²⁰⁷ *Caes. Bell. Gall.* 6,8: (...) *praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.*; 7,62.: (...) *et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent* (...).

Očito je da *virtus* vojskovođe utječe na *virtus* vojske. S obzirom da se vojnicima *virtus* pripisuje 37 puta nije teško zaključiti da je preko tog obrasca Cezar istovremeno pojačavao i vlastitu reputaciju.

S druge strane, pripisavši *virtus* barbarima šesnaest puta,²⁰⁸ davao je na važnosti dvjema stvarima: 1. što su njegovi neprijatelji hrabriji, to su rimske pobjede veličanstvenije; 2. hrabriji i ratnički nastrojeniji neprijatelji predstavljaju konstantnu vojnu prijetnju, pa ih valja uništiti, dakle, njegove vojne akcije dobivaju opravdanje i moralni legitimitet. Cezar je i tada lukav. U Galskom ratu, od deset primjera u kojima raznim plemenima pridjeva hrabrost, osam ih se nalazi u prve tri knjige. Plemena Helvećana,²⁰⁹ Belovaka,²¹⁰ Trevera,²¹¹ Nerva,²¹² Atuatućana²¹³ i Akvitanaca²¹⁴ tim su redoslijedom okarakterizirana hrabrima, ali i položila oružje u prvim Cezarovim naletima. Njemu je opravdanja za *casus belli* trebalo sve do sastanka u Luki 56. godine, što se kronološki poklopilo upravo s radnjom treće knjige. Nakon toga, znajući da mu trijumviri čuvaju leđa, mogao je bezbrižno nastaviti osvajati Galiju, a potrebe da opravda napade na pojedina plemena je, prema daljnjem tijeku narativa, nestalo.

U Građanskom ratu je situacija drugačija. Svojim neprijateljima *virtus* pripisuje deset puta, ali se devet primjera odnosi na nerimske trupe, a samo jedan na Rimljane. Međutim, i u tom jedinom primjeru Cezar ne hvali hrabrost Pompejevih legija, nego donosi Pompejev govor pred senatorima, kada ih Pompej hvali za hrabrost i postojanost (*senatus virtutem constantiamque collaudat*).²¹⁵ Preostalih devet situacija je rasporedio na Masiljane i njihove susjede Albike (pet puta),²¹⁶ galske plemiće Roucila i Ega koji su prebjegli Pompeju (triput)²¹⁷ te Rascipola, zapovjednika makedonskog kontingenta u Pompejevoj vojsci.²¹⁸

Pompeju je Cezar *virtus* pripisao samo jedanput, u Galskom ratu, dok su još bili politički saveznici.²¹⁹ U Građanskom ratu, naravno, tome nije bilo mjesta jer ga je Cezar tada nastojao ocrniti.

---

²⁰⁸ U Galskom ratu je to učinio trinaest puta, od toga deset puta plemenskim vojskama, a tri puta galskim plemićima.

²⁰⁹ *Caes. Bell. Gall.* 1, 1.

²¹⁰ *Caes. Bell. Gall.* 2, 4.

²¹¹ *Caes. Bell. Gall.* 2, 24.

²¹² *Caes. Bell. Gall.* 2, 27.

²¹³ *Caes. Bell. Gall.* 2, 32.

²¹⁴ *Caes. Bell. Gall.* 3, 21.

²¹⁵ *Caes. Bell. civ.* 1, 6.

²¹⁶ *Caes. Bell. civ.* 1, 57; 1, 58; 2, 6 – u 1, 58 *virtus* se spominje dvaput, a u 2, 6 triput.

²¹⁷ *Caes. Bell. civ.* 3, 59; 3, 60.

²¹⁸ *Caes. Bell. civ.* 3, 4.

²¹⁹ *Caes. Bell. Gall.* 7, 6: *His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. (...)*, te pošto je (Cezar) uočio da su se prilike u Rimu energičnim postupkom Gneja Pompeja već sredile, krenuo je u Prekoalpsku

Uz *virtus*, kao vrlinu kojom se nastojao javno zaogrnuti, Cezar se, mimo svojih spisa, pokušao prikazati i miljenikom istoimene božice, želeći na toj poziciji zamijeniti poraženog rivala, Pompeja. Jasan dokaz veze Cezara i božice Virtus je teško pronaći. Jedina spona je ime jedne, a moguće i dvije, Cezarove kolonije: prve, Itucci, zvane *Virtus Iulia*, a druge u Cirti, zvane *Colonia Iulia Iuvenalis Honoris et Virtutis*. Ali, glavna veza između Cezara i božice Virtus je potvrda dvije izvanredne počasti koje je Cezar dobio neposredno prije ubojstva. Kasne 45. ili rane 44. godine Senat je odlučio da bi pri povratku s Albanskih planina gdje je, kao konzul i diktator, slavio *Feriae Latinae*, Cezar trebao proslaviti *ovatio*. Tijekom ceremonije bi vojskovođa ušao u grad ili pješice ili na konju, a u procesiji su konjanici nosili maslinove vijence, jednako kao što su ih nosili prilikom ceremonije *transvectio equitum*, koja je imala bliske kultne veze s kultom i hramom Honos i Virtus.²²⁰

Najbolji dokaz Cezarova preobražaja vlastitog javnog lika u heroja od *virtus* je njegovo prikazivanje kao konjanika. Negdje poslije 48. godine, njegova je konjanička statua podignuta na rostri pored Suline i Pompejeve. Očito je to bilo zamišljeno kako bi se Cezaru dodijelio herojski status, jednak onom ove dvojice. Ali, najznačajnije su konjaničke statue smještene na Cezarovu forumu, ispred njegova hrama Venere Roditeljice, obje posvećene u rujnu 46. godine.²²¹ Povezavši sebe s božicom Virtus, Cezar je do kraja završio posao samoprikazivanja koji je započet još tamo prije bitke s Helvećanima. Sve što je uslijedilo, izlazilo je iz okvira republikanske svijesti svjetine, kada je više počeo ličiti na despota, nego na magistrata prožetog *virtus*.

Galiju.“ - Cezar donosi kako su ga civilni nemiri u Rimu i Italiji, uzrokovani ubojstvom vođe populara, Publija Klodija, natjerali da ostane u Italiji i kako je to sve osmijelilo veliku galsku pobunu te godine.

²²⁰ McDonnell 2006, 316 – 317.

²²¹ McDonnell 2006, 318.

4. Zaključak

Cezarov se javni lik gradio na više načina. Novčanim i žitnim podilaženjem rimskoj svjetini, brigom za opskrbu glavnoga grada tijekom građanskog rata, preko pučkih tribuna, ali najveći je domet pri izgradnji javnog lika ostvaren osobnim spisima. Izvještaji s ratnih kampanja pokazali su svu raskoš Cezarova literarnog i pragmatičnog talenta. Bio je svjestan da piše za publiku koja vrlo dobro zna kako se rimski vojskovođa mora ponašati na kampanjama. Zato nije oklijevao postaviti priču koja prenaglašava pozitivne osobine rimskog vojskovođe. Kao prokonzul i *imperator* Cezar brine o interesu rimskog naroda, zaštiti rimskih saveznika i dobrobiti svojih legionara. Njegovi su vojnici za trud iznimno nagrađeni, za pogreške blago kažnjeni.

Uz bok liku vojskovođe nalazi se i velika sklonost blagom postupanju s onima koji se ogriješe o njega. Ukazano milosrđe označava i jaču poziciju, jer isključivo on ga dodjeljuje i uskraćuje. Niti jedna situacija narativa ne implicira bilo Cezarovu, bilo molbu njegovih vojnika za milosrđem. On nastupa s pozicije moći, a kao pravedni sudac ima moralni autoritet odluke.

Treći aspekt javnog lika ujedno je i ključan. U njemu se prva dva objedinjuju. *Virtus* se, kao vrlina, sastoji od svih pobrojanih elemenata, a s obzirom na to koliko ju Cezar često pripisuje svojim vojnicima, očito je vrlo siguran u prožetost tom vrlinom. Sebe smatra njenim iskonskim utjelovljenjem, a svoju vojsku medijem na koji se *virtus* može prenijeti. Ako je Cezar virtuoz, njegovi su legionari instrument dostojan virtuoza.

Cezarov je javni lik stremio priznanju prisustva *virtus*, a zato ga je i stvarao. Preko vojnih pobjeda, brige za vojsku, taktičke lucidnosti, pragmatičnog, a kasnije uobičajenog milosrđa, iskaza hrabrosti i političke mudrosti – on je to i postigao.

5. Sažetak

Cezarova se propaganda sastojala od dva glavna dijela. Prvi dio je uključivao časnike i magistrate, koji se, u njegovo ime, bore s optimatima u Rimu. Drugi dio propagande su njegove Bilješke o galskom ratu i Bilješke o građanskom ratu, u kojima je opisao 11 godina ratovanja u Galiji i protiv pompejevaca u građanskom ratu. U uvodnom sam poglavlju raspravljao o metodama koje su optimati i populari koristili kao *modus operandi*. Populari su, zaobilazeći Senat, predlagali zakone na narodnim skupštinama. Optimati su na to odgovorili uspješnom propagandom protiv Cezara i njegovih saveznika. Definiranje termina *virtus* pomoglo nam je interpretirati Cezarova nastojanja da se prikaže utjelovljenjem te vrline. Preko svojih Bilješki je uspostavio obrasce pristupa prema vojsci, rimskom puku i neprijateljima, a kroz razne primjere iz izvora vidjeli smo da se prikazivao uspješnim vojskovođom, milosrdnim i blagim čovjekom te brižnim političarom. Sve su te komponente zasebno manje važne, ali sagledane zajedno, tvore skup moralnih i (prema Cezarovom mnijenju) ratničkih vrlina kojima su onodobni Rimljani težili kao životnom idealu. Taj se skup vrlina naziva *virtus*, a u ovom sam radu pokazao na koji je način Cezar sebi uspješno pripisao *virtus* i prikazao se njenim iskonskim utjelovljenjem.

Summary

Cesar's propaganda consists of two primary parts. First one includes his staff officers and magistrates who are in conflict with the *optimates* opposition at Rome, on his behalf. In the introduction chapter, I discussed methods that *optimates* and *populares* used as *modus operandi*. *Populares* presented laws without Senate's advisory via plebeian assembly, and gained a temporary victory. Senate's answer was a successful propagandistic campaign against Caesar and his followers. They managed to decrease Caesar's reputation as a man of *virtus*. A discussion and definition of the term *virtus* helped us to interpret Caesar's efforts to present himself as a man of virtue. His instruments were *Commentaries on Gallic war* and *Commentaries on Civil wars*, where he exposed his actions during 11 years of active campaigning. His *Commentaries* are the second part of personal propaganda. The objective in this paper was to establish the scheme by which Caesar tried to impose personal virtues on different categories, so he could earn proclamation as a man of *virtus*. The main chapter, named *Cesar's approach*, discusses about Caesar's relationship (in his *Commentaries*) with this categories: military troops, Roman *plebs*, barbarian and Roman enemies from perspective of clemency and relations with *virtus*. In the last subchapter, I explained the concept of *virtus*

and what connotations it had during Roman republic, as well as Ceasar's use of that word in his *Commentaries*. Every aspect was covered and described with examples from sources. The result of this paper showed exact terminology that Ceasar used in approaching his political and military allies. His military troops were completely loyal to him, Roman *plebs* worshiped his victories and generosities, and enemies (especially political ones) respected his clemency politics. Unfortunately for him, his clemency eventually caused his death, because, among his assassins, most of them were at Pompey's side and were pardoned during a civil war.

6. Bibliografija

1. KRATICE

<i>CAH</i>	<i>The Cambridge ancient history</i> , Cambridge University Press, Cambridge
<i>LCL</i>	Loeb Classical Library, <i>Harvard University Press</i> , Cambridge
<i>RE</i>	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart – München

2. IZDANJA IZVORA I LITERATURA

- Adcock 1932 Frank Ezra Adcock: „The civil war“: u: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ur.), *The Roman republic 133. – 44. B.C., CAH, vol. IX.*: London, Cambridge university press, 1932, 638 – 691.
- Apijan 1991 *Apijan iz Aleksandrije, Rimski građanski ratovi*, prev. B. M. Stevanović, Beograd, Dereta, 1991.
- Badian 2009 Ernst Badian: „From the Iulii to Caesar“ u: M. Griffin (ur.), *A companion to Julius Caesar*: Oxford, Wiley – Blackwell, 2009, 11 – 23.
- Barkham 1842 Francis Barkham: prev., *Cicero* 1842.
- Caesar 1914 *Caius Iulius Caesar, The Civil wars*, prev. A. G. Peskett, London – New York, LCL39, 1914.
- Caesar 1919 *Caius Iulius Caesar, The Gallic war*, prev. H. J. Edwards, London – New York, LCL72, 1919.
- Caesar 1955 *Caius Iulius Caesar, Alexandrian, African and Spanish wars*, prev. A. G. Way, London – Cambridge, LCL402, 1955.
- Capps 1916 Edward Capps: prev., *Dio* 1916.
- Cary 1932 M. Cary: „The first triumvirate“: u: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ur.), *The Roman republic 133. – 44. B.C., CAH, vol. IX.*: London, Cambridge university press, 1932, 506 – 537.
- Cezar 2010 *Gaj Julije Cezar: Moji ratovi*, prev. i kom. T. Smerdel, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2010.
- Cicero 1842 *Marcus Tullius Cicero: Treatise on the laws*, prev. F. Barkham, London, Edmund Spettigue, 1842.
- Cicero 1891 *Marcus Tullius Cicero: The orations: For king Deiotarius*, prev. C. D. Yonge, London, George Bell & sons, 1891.
- Cicero 1913 *Cicero: Letters to Atticus*, vol. II, prev. E. O. Winstedt, London – New York, LCL8, 1913.
- Cicero 1919 *Cicero: Letters to Atticus*, vol. I, prev. E. O. Winstedt, London – New York, LCL7, 1919.
- Cicero 1935 *Cicero: De senectute, De amicitia, De divinatione*, prev. W. A. Falconer, Cambridge – London, LCL154, 1935.
- Cicero 1957 *Cicero: Philippics*, prev. W. C. A. Ker, Cambridge – London, LCL189, 1957.
- Cicero 1958 *Cicero: Orations: De provinciis consularibus*, prev. R. Gardner, London, LCL447, 1958.
- Ciceron 2006 *Marko Tulije Ciceron: O dužnostima*, prev. Zvonimir Milanović, Zagreb, Nova Akropola, 2006.

- Dio 1916 *Dio Cassius: Roman history*, vol. IV, prev. E. Capps, London, LCL66, 1916.
- Divković 1997 Mirko Divković: *Latinsko – hrvatski rječnik za škole*: Zagreb, Naprijed, 1997.
- Dukat 2009 Zdeslav Dukat: prev., *Plutarh* 2009.
- Earl 1967 Donald Earl: *The moral and political tradition of Rome*: London, Thames & Hudson, 1967.
- Edwards 1919. H. J. Edwards: prev., *Caesar* 1919.
- Eisenhut 1974 W. Eisenhut: „Virtus“: u: H. Gärtner (ur.), *RE, supp. XIV.*: München, Alfred Druckenmüller, 1974, col. 896 – 910.
- Falconer 1935 W. A. Falconer: prev., *Cicero* 1935.
- Gardner 1958 R. Gardner: prev., *Cicero* 1958.
- Goldsworthy 1996 Adrian Keith Goldsworthy: *The Roman army at war 100 BC – AD 200*: Oxford, Clarendon press, 1996.
- Goldsworthy 2000 Adrian Keith Goldsworthy: *Roman warfare*: London, Cassell, 2000.
- Goldsworthy 2006 Adrian Keith Goldsworthy: *Caesar – the life of a colossus*: London, Weidenfeld & Nicolson, 2006.
- Gruen 2009 Erich Gruen: „Caesar as a politician“ u: M. Griffin (ur.), *A companion to Julius Caesar*: Oxford, Wiley – Blackwell, 2009, 23 – 37.
- Hignett 1932 C. Hignett: „The conquest of Gaul“: u: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ur.), *The Roman republic 133. – 44. B.C., CAH, vol. IX.*: London, Cambridge university press, 1932, 537 – 574.
- Hosu 1978 Stjepan Hosu: prev., *Svetonije* 1978.
- Ker 1957 W. C. A. Ker: prev., *Cicero* 1957.
- Last 1932 Hugh Last: „The wars of the age of Marius“: u: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ur.), *The Roman republic 133. – 44. B.C., CAH, vol. IX.*: London, Cambridge university press, 1932, 102 – 158.
- McDonnell 2006 Myles McDonnell: *Roman manliness – virtus and the Roman republic*: New York, Cambridge university press, 2006.
- Miklič 1998 Josip Miklič: prev., *Salustije* 1998.
- Milanović 2006 Zvonimir Milanović: prev., *Ciceron* 2006.
- Papazoglu 1991 Fanula Papazoglu: predg., *Apijan* 1991.
- Peskett 1914 Arthur George Peskett: prev., *Caesar* 1914.
- Plutarh* 2009 *Plutarh: Usporedni životopisi*, prev. Z. Dukat, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2009.
- Riggsby 2006 Andrew Riggsby: *Caesar in Gaul and Rome – war in words*: Austin, University of Texas press, 2006.

Rolfe 1914	J. C. Rolfe: prev., <i>Suetonius</i> 1914.
Ross Taylor 1949	Lily Ross Taylor: <i>Party politics in the age of Caesar</i> : Berkeley – Los Angeles, University of California press, 1949.
Ross Taylor 1975	Lily Ross Taylor: <i>The divinity of the Roman Emperor</i> : Philadelphia, Porcupine press, 1975.
<i>Salustije</i> 1998	<i>Gaj Salustije Krisp: Djela</i> , prev. J. Miklić, Zagreb, Matica hrvatska, 1998.
Shek Brnardić 2002	Teodora Shek Brnardić: prev., <i>Vegecije</i> 2002.
Smerdel 2010	Ton Smerdel: prev., <i>Cezar</i> 2010.
Steel 2009	Christina Steel: „Friends, associates and wives“: u: M. Griffin (ur.), <i>A companion to Julius Caesar</i> : Oxford, Wiley – Blackwell, 2009, 112 – 126.
Stevanović 1991	Bogdan M. Stevanović: prev., <i>Apijan</i> 1991.
<i>Suetonius</i> 1914	<i>Suetonius: De vita Caesarum: Divus Iulius</i> , vol. I, prev. J. C. Rolfe, London – New York, LCL31, 1914.
<i>Svetonije</i> 1978	<i>Gaj Svetonije Trankvil: Dvanaest rimskih careva</i> , prev. S. Hosu, Rijeka, Naprijed, 1978.
Šešelj 1991	Zlatko Šešelj: <i>Bibliografija antike Ia: prijevodi klasične rimske i grčke književnosti u knjigama 1800-1980</i> : Zagreb, Latina et Graeca, 1991.
Škiljan et al. 1996	<i>Leksikon antičkih autora</i> , u: Dubravko Škiljan (ur.), Latina et Graeca, Zagreb, Matica hrvatska, 1996.
<i>Vegecije</i> 2002	<i>Publije Flavije Vegecije Renat: Sažetak vojne vještine</i> , prev. T. Shek Brnardić, Zagreb, Golden marketing, 2002.
Vratović 2008	Vladimir Vratović: <i>Rimska književnost</i> : Zagreb, Biakova, 2008.
Way 1955	A. G. Way: prev., <i>Caesar</i> 1955.
Winstedt 1913	E. O. Winstedt: prev., <i>Cicero</i> 1913.
Winstedt 1919	E. O. Winstedt: prev., <i>Cicero</i> 1919.
Yonge 1891	C. D. Yonge: prev., <i>Cicero</i> 1891.

7. Prilog

1. ODABRANI ULOMCI IZ CEZAROVIH BILJEŠKI

7.1.1 *Caes. Bell. Gall. 1, 20.* (milost prema helvećanskom plemiću)

*Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; **tanti eius apud se gratiam esse ostendit uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet.***

Kad je to (Divicijak) s više drugih riječi uplakan molio od Cezara, on ga je uhvatio za desnicu, utješio i zamolio da ga prestane preklinjati. Zatim ga je uvjerio da je on u njega u tolikoj milosti da će zbog njegove želje i molbe oprostiti nepravdu nanesenu državi i zaboraviti na svoje negodovanje.

Smerdel 2010, 20.

7.1.2 *Caes. Bell. Gall. 2, 25.* (bitka s Nervima)

*...scuto ab novissimis [uni] militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem **processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.***

...uzeo je (Cezar) štit, jer je ovamo bio došao bez njega, od nekoga vojnika u zadnjem redu, onda je stupio u prvu vrstu, te po imenu počeo zvati centurione, sokoliti vojnike i zapovijedati da navale i da razmaknu manipule kako bi se lakše borili mačevima. Cezarov iznenadni dolazak ohrabrio je vojnike, vratila im se nada u hrabrost. Budući da je svaki pojedini vojnik htio i u toj najvećoj pogibelji da se junački drži ispred svoga zapovjednika, uskoro su zaustavili navalu neprijatelja.

Smerdel 2010, 55.

7.1.3 *Caes. Bell. Gall. 5, 34.* (Sabinovi i Kotini vojnici)

Erant et virtute et studio pugnandi pares; nostri, tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant...

I naši su se vojnici jednako kao i neprijatelji hrabro i ogorčeno borili. Iako ih je vođa napustio i ratna sreća, ipak su sve nade polagali samo u svoju hrabrost.

Smerdel 2010, 114.

7.1.4 *Caes. Bell. Gall. 6, 8.* (Labijenova evokacija na Cezarovu prisutnost)

"Habetis," inquit, "milites, quam petistis facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate."

Vojnici, sad vam se pruža prilika koju ste tražili! Vaš se neprijatelj nalazi nezgodnom i lošem prirodnom položaju. Sad pokažite meni, svome vojskovođi, kakvo je vaše junaštvo. Pomislite da je tu pred vama sam Cezar i da vas promatra!

Smerdel 2010, 133.

7.1.5 *Caes. Bell. Gall. 7, 63.*

Magno dolore Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt...

Onda su se (Heduanci) počeli žaliti na preokret sreće i ponovo čeznuli za blagim Cezarovim srcem...

Smerdel 2010, 189.

7.1.6 *Caes. Bell. Gall. 7, 89.* (nakon sloma Vercingetoriksovog ustanka)

...ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

Od ostalih je zarobljenika svakom pojedinom vojniku predao kao ratni plijen po jednoga Gala.

Smerdel 2010, 204.

7.1.7 *Caes. Bell. civ. 1, 57.* (tijekom bitke kod Masilije)

...neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis...

Gorštaci Albici, vješti oružju, u junaštvu nisu nimalo zaostajali za našim vojnicima.

Smerdel 2010, 277.

7.1.8 *Caes. Bell. civ. 3, 53.* (nakon bitke kod Dirahija)

Quem Caesar, ut erat de se meritis et de re publica, donatum milibus CC collaudatumque ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit (eius enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat) cohortemque postea duplici stipendio, frumento, veste, cibariis militaribusque donis amplissime donavit

Budući da je Sceva bio zaslužan za Cezara i za državu, Cezar mu je darovao 200 000 sestercija i pred svima proglasio da je promaknut iz osme kohorte u prvu centuriju legije, jer se znalo da je njegova izdržljiva hrabrost održala branik. I kohortu je obilno nagradio dvostrukom plaćom, žitom, odijelom pa drugim darovima i vojničkim odličjima.

Smerdel 2010, 349.